

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
з навчальної дисципліни «Соціологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
262 Правоохоронна діяльність (поліцейські)

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
29.08.2023 № 2)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО
2. Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 3							
Тема № 1. Соціологія як наука	8	2	2	-	-	4	
Тема № 2. Генеза соціології як галузі наукового знання	8	2	2	-	-	4	
Тема № 3. Методика та техніка конкретних соціологічних досліджень (КСД)	8	2	2	-	-	4	
Тема № 4. Суспільство як соціальна система	6	2	2	-	-	2	
Тема № 5. Соціологія сім'ї	6	2	2	-	-	2	
Тема № 6. Соціологія особистості	6	2	2	-	-	2	
Тема № 7. Соціологія молоді	8	-	2	-	-	6	
Тема № 8. Соціологія громадської думки	8	-	2	-	-	6	
Тема № 9. Соціологія освіти	6	2	-	-	-	4	
Тема № 10. Соціологія науки	6	2	-	-	-	4	
Тема № 11. Соціологія праці	6	2	-	-	-	4	
Тема № 12. Соціологія вільного часу та дозвілля	6	2	2	-	-	2	
Тема № 13. Соціологія глобальних проблем сучасності	8	-	2	-	-	6	
Всього за семестр № 3	90	20	20	-	-	50	залік

2. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1. Соціологія як наука

Семінарське заняття. Соціологія як наука: предмет, структура, функції

Навчальна мета заняття: засвоїти особливості соціології як науки про суспільство, специфіку її структури, функцій, принципів та законів; визначити місце соціології у системі суспільних наук.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Поняття соціології, її об'єкт та предмет.
2. Принципи об'єктивності, історизму та системний підхід як методи соціального пізнання. Закони соціології.
3. Структура і функції соціологічної науки.
4. Соціологія в системі суспільних наук.

Методичні вказівки

Розпочинаючи роботу над *першим питанням*, особливу увагу зверніть на категоріальний апарат. Доцільно завести власний словник-довідник соціологічних термінів. Не намагайтесь запам'ятовувати визначення у повному обсязі. Натомість прагніть виокремити «базові» поняття, які лежать у їхній основі.

Перш ніж перейти до розгляду об'єкта та предмета соціології як науки, доцільно пригадати методологічне значення поняття об'єкта та предмета наукового дослідження. Об'єкт науки – це емпірично дана реальність, яка існує незалежно від нашого знання. Це можуть бути фізичні тіла, які взаємодіють один з одним, живі організми або людина. Визначаючи предмет дослідження, ми часто абстрактно виділяємо одну чи кілька сторін об'єкта, не враховуючи вплив інших, нами не виокремлених. Кожному об'єкту дослідження можуть відповідати кілька предметів вивчення. Визначення об'єкта та предмета соціології як науки тісно пов'язане з історією її становлення. Тож, щоб зрозуміти, як формувались основні категорії соціології, необхідно звернутись до історії їх формування. Доцільно порівняти декілька визначень поняття «соціологія», її об'єкта та предмета, зроблених О. Контом, Г. Спенсером, Е. Дюркгаймом, М. Вебером і сучасними соціологами. Спробуйте прокоментувати виявлені вами відмінності.

Розглядаючи питання наукової мови соціології, особливу увагу зверніть на поняття «соціальне», яке є базовою категорією соціології. Її розробці та поясненню присвячені ґрунтовні соціологічні теорії (теорія соціальної дії, теорія соціальної комунікації тощо). «Соціальне» трактується в соціології як якісна характеристика форм, засобів та суті людської взаємодії; як сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, інтегрована індивідами, спільнотами у процесі спільної діяльності в конкретних умовах, яка

виявляється в їх стосунках, ставленні до свого місця в суспільстві, явищ і процесів суспільного життя.

Розглядаючи *друге питання*, варто пам'ятати, що соціологія, як і інші науки, вивчаючи свій об'єкт і предмет, використовує загальнонаукові та специфічні соціальні закони. Загальнонаукові закони та закономірності як відображення стійких, повторюваних об'єктивних зв'язків природних і суспільних процесів та явищ вивчає філософія. Насамперед це всезагальні закони: закон єдності та боротьби протилежностей; закон взаємного переходу кількісних характеристик у якісні, а якісних – у нові кількісні; закон заперечення заперечення, що об'єктивно діють і в природі, і в суспільстві. Особливість соціології як науки полягає у тому, що соціальні зв'язки та відносини вивчаються на рівні специфічних соціальних законів і закономірностей.

При роботі над *третьім питанням* – про структуру соціологічних знань – зверніть увагу на існування різних підходів до визначення критеріїв структурування і кількості рівнів соціології – від найпростішого поділу соціології на фундаментальну та прикладну до виокремлення семи рівнів соціологічного теоретизування. Охарактеризуйте трирівневу структуру соціології: визначте суть і завдання теоретичної соціології, теорій середнього рівня (спеціальних і галузевих) та емпіричної соціології. Сучасна соціологія виробляє та використовує поряд із традиційними нові поняття та підходи. Так, дедалі більшої популярності набуває структурування соціологічних теорій за парадигмами. Парадигма трактується як сукупність основних положень і принципів, які лежать в основі тієї чи іншої теорії, володіє специфічним категоріальним апаратом і визнається певною групою вчених. Визначення соціологічних парадигм знаходиться на стадії формування, існують певні розбіжності в їх групуванні та характеристиці. Виокремлюють макро- та мікро-, теоретичну та емпіричну парадигми. Дж. Рітцер, сучасний американський соціолог, виділяє парадигму соціальних фактів, парадигму соціальних дефініцій, парадигму соціальної поведінки. У вітчизняній соціології поширений підхід, за яким всі соціологічні парадигми умовно поділяють на три групи: структурно-функціональні, інтерпретативні та інтегральні (об'єднуючі). Кожна парадигма достатньо вибіркова в плані оцінки факторів суспільного розвитку (економіка, культура, природа, індивід); характеризується наданням пріоритету в дослідженні певних сторін соціокультурних реалій (солідарність або конфліктність тощо); формує власну методику дослідження поведінки людей. Саме це дає підстави вважати соціологію поліпарадигмальною наукою.

При розгляді *четвертого питання* потрібно визначити місце соціології в системі соціогуманітарних наук. Серед суспільних та гуманітарних наук соціологія займає особливе місце. Це пояснюється тим, що вона включає в себе теорію суспільства, або загальну соціологічну теорію, яка виступає теорією і методологією інших суспільних та гуманітарних наук; техніка та методика вивчення людини та її діяльності, методи соціального виміру, розроблені соціологією, є необхідними і використовуються у різних наукових галузях; склалася ціла система досліджень, які проводяться на стику соціології та ін.

наук. Нині соціологія успішно кооперує свою діяльність також з природничими та технічними науками, утворюючи спеціальні відгалуження знань на стику наук. Відбувається своєрідна «соціологізація» наук, з'являються такі невідомі досі напрями, як біосоціологія, соціологія населення, соціологія епідемій, соціологія інфаркту, соціологія злочинності, соціологія менеджменту, соціологія підприємницької діяльності тощо.

Можливості застосування соціологічного знання продовжують викликати дискусії про «публічну соціологію» (М. Буравой), «соціологію участі» (А. Турен). Характеристику функцій соціології слід пов'язувати з визначенням ролі соціології у суспільстві перехідного періоду, яким сьогодні є українське суспільство. Намагайтесь доповнити теоретичний матеріал практичними прикладами. Необхідно пам'ятати, що результативність реалізації функцій залежить від суспільних закономірностей, соціальних умов, рівня організації соціологічної діяльності, зв'язків соціології з життям суспільства, від професійної підготовки соціологічних кадрів.

Цікавим є питання співвідношення методики соціологічних досліджень і «здорового глузду», яким послуговуються люди у повсякденному житті, пояснюючи чи коментуючи явища суспільного життя. Звичайно, соціологічна теорія пов'язана з буденним мисленням, адже «стихійним соціологом» стає кожен із нас, коли намагається пояснити чи прокоментувати події та явища суспільного життя. Та чи завжди наші судження правильні? Життя доводить, що залежності між соціальними явищами значно складніші, ніж це видається на перший погляд. Саме тому Р. Мертон, відомий американський соціолог, зазначав, що соціології як науці, на відміну від здорового глузду, притаманний «систематизований скептицизм». Щоб зазирнути в суть соціальних явищ, дати їм глибоке, всебічне пояснення, соціологи повинні систематично, за допомогою свого теоретико-методологічного інструментарію, піддавати сумніву соціальні реалії, намагаючись виявити рівень стійкості зв'язків, взаємозалежностей (кореляцій) між ними. Саме цим визначається специфіка соціологічного мислення та уяви.

Питання цільових виступів

1. У чому полягає відмінність між об'єктом та предметом науки?
2. Особливості соціології як науки про суспільство.
3. Охарактеризуйте понятійно-категоріальний апарат соціології.
4. Наукові дискусії щодо предмету соціологічного знання.
5. Охарактеризуйте суть макро- та мікросоціологічних підходів до вивчення соціальної реальності.
6. З'ясуйте актуальність соціологічної освіти для спеціалістів вашого профілю.
7. Роль соціальних функцій соціології.
8. Чи виконує соціологія ідеологічну функцію в сучасному українському суспільстві?
9. Охарактеризуйте зв'язок соціології з іншими науками.
10. Глобалізація з точки зору соціології.

Теми рефератів

1. Соціологія як особлива форма соціального пізнання.
2. Роль соціології в осмисленні та аналізі суспільних явищ і процесів в сучасному суспільстві.
3. Специфіка, критерії науковості та перспективи розвитку соціологічних знань у сучасному світі.
4. Основні теоретичні парадигми в соціології.
5. Р. Мертон про історію та систематику соціологічної теорії.
6. Теоретичні засади вивчення понять «суспільство» та «соціальне» в соціології.
7. Специфіка соціологічного мислення та уяви (Ч. Міллс, П. Штомпка).
8. Основні теоретичні напрями вивчення соціальної взаємодії в соціологічній теорії.
9. Е. Гіденс про теоретичні дилеми та завдання сучасної соціології.
10. Вітчизняні соціологи про завдання та перспективи розвитку соціології в Україні.

Література

1. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
2. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
3. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
4. Злобіна О. Ланцюги розчарувань: сучасні тренди емоційних трансформацій в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. 37–52. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>
5. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>
6. Кравченко Т. О. Соціологія : курс лекцій. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. 223 с.
7. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>
8. Соціологічні та політологічні студії : підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. професора А. С. Лобанової. К. : Каравела, 2018. 520 с. URL: <https://cutt.ly/MwjKfPzW>

Тема № 2. Генеза соціології як галузі наукового знання

Семінарське заняття. Генеза соціології як галузі наукового знання

Навчальна мета заняття: визначити передумови виникнення соціології, специфіку основних етапів розвитку соціологічної думки: протосоціології, класичної соціології, сучасної соціології з новітнім періодом; визначити особливості соціологічної думки України.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Історичні передумови виникнення соціології. Соціально-філософські проблеми суспільства і соціального пізнання у працях давньогрецьких та середньовічних мислителів.
2. О. Конт – засновник соціологічної науки.
3. Соціологічні школи кінця XIX – початку XX ст. (Г. Спенсер, Ж. А. Де Гобіно, Г. Т. Бокль, Л. І. Мечніков, М. Лацарус, Г. Лебон та інші).
4. Класичний період в розвитку світової соціології (К. Маркс, Е. Дюркгейм, М. Вебер).
5. Сучасні соціологічні парадигми.
6. Соціологічна думка України.

Методичні вказівки

При з'ясуванні *першого питання*, звертаючись до аналізу історії розвитку соціології як самостійної науки, перш за все необхідно визначити хронологічні рамки її існування. Соціологію можна визнати як відносно молоду галузь людського знання, становлення якої припадає на кінець 30-х та 40-і роки XIX сторіччя, пов'язано з іменем О. Конта.

Періодизація розвитку соціологічної науки має велике значення не лише в історико-соціологічному контексті, але й для кращого розуміння проблеми трансформації предмета цієї науки. Існує декілька спроб такої періодизації. Однією з найбільш вдалих вважається періодизація розвитку соціології, запропонована Мартіном Елброу, який виокремлює п'ять етапів функціонування соціології як самостійної галузі наукового знання:

1) «універсалізм», або класична стадія розвитку соціології (О. Конт, Г. Спенсер, К. Маркс);

2) період становлення «національних шкіл» (Е. Дюркгейм, М. Вебер, Г. Зіммель, В. Парето);

3) період протистояння соціологів двох протилежних напрямків: марксистської соціології та соціології структурно-функціонального аналізу (Т. Парсонс, Р. Мертон, Ю. Габермас, Ч. Міллс, Е. Гоулднер);

4) період «індигенізації», чи «отуземлення» соціології, поява національних соціологічних шкіл у країнах «третього світу»;

5) період «глобалізації» (П. Бурдьє, Е. Гіденс, Н. Луман, З. Бауман, Е. Валерстайн, Ж. Бодрійар, Ж.-Ф. Ліотар).

При висвітленні *другого питання* необхідно проаналізувати діяльність та наукові досягнення в галузі соціології Огюста Конта, який увійшов в історію суспільної думки як засновник позитивістської філософії та позитивістської соціології, спрямованих на вивільнення науки від абстрактної філософії (метафізики) та теології. Його основні твори – «Курс позитивної філософії» та «Система позитивної політики», в яких він доводить, що кризове становище, в якому тривалий час перебували найцивілізованіші народи, допоможуть подолати лише позитивні знання, що ґрунтуються на спостереженні об'єктивних реалій та протистоять химерним, нереальним, абстрактним, релігійно-міфологічним знанням.

Новаторською стала вимога О. Конта до соціології: вивчати закони явищ, що спостерігаються, а не шукати апіорних, тобто існуючих до будь-якого досвіду, первісних, неземних причин; обґрунтовувати достовірність, істинність своїх висновків на фактах та на зв'язках, а не на філософській інтерпретації розуміння історії.

Варто звернути увагу, що соціологію О. Конт ділить на дві частини – соціальну статичку та соціальну динаміку. *Соціальна статика* – це, по суті, анатомія суспільства, теорія суспільного порядку, раціональна, ефективна організація суспільства, досягнення соціальної гармонії (консенсусу). Вона покликана вивчати умови панування та закони функціонування соціальних систем. *Соціальна динаміка* вивчає закони розвитку соціальних систем та їх зміни. Тобто соціальна динаміка, за О. Контом, – це позитивна теорія соціального розвитку реальних явищ і процесів соціального життя суспільства, реальних соціальних систем.

Таким чином, О. Конт уперше обґрунтував необхідність наукового підходу до вивчення суспільства та можливість пізнання законів його розвитку; визначив та обґрунтував соціологію як особливу, самостійну науку про суспільство, поставив питання про організацію та проведення емпіричних досліджень у науці, окреслив загальні контури соціальної структури та основних соціальних інститутів суспільства.

При висвітленні *третього питання* варто звернути увагу, що перша половина XIX ст. – період бурхливого промислового розвитку передових країн, що пов'язано з використанням досягнень науки й техніки, фундаментальними відкриттями практично в усіх галузях природознавства. В той же час відбуваються складні масштабні та гострі соціально-політичні конфлікти та зміни, особливо у Франції.

Прихильник позитивістської соціологічної теорії, англійський філософ та соціолог Герберт Спенсер (1820-1903), вважаючи, що суспільство розвивається і як природа, і як живий організм, прагнув провести якомога більше емпіричних досліджень для підтвердження еволюційної гіпотези розвитку суспільства.

Г. Спенсер послідовно розробляв та обґрунтовував еволюційну теорію розвитку суспільства, намагався провести аналогію між біологічним організмом та суспільством як соціальним організмом, твердив, що безперервний розвій суспільства дозволяє розглядати його як організм, що розвивається еволюційним шляхом від зародків невеликих мас, збільшення кількості

одиниць та розширення спільностей у великі спільності, у суспільство як цілісний організм. Ніяких революцій у цьому процесі, вважав Спенсер, не потрібно.

На відміну від О. Конта, Г. Спенсер не розглядав соціальну еволюцію як прямолінійний процес, добре усвідомлюючи обмежений характер «створення нарисів емпіричної соціології» та ін. Ідеї Г. Спенсера згодом використані й далі розвинуті сучасною західною соціологією, зокрема структурним функціоналізмом Талкотта Парсонса.

Особливу увагу варто також звернути на основні соціологічні ідеї Ж. А. Де Гобіно, Г. Т. Бокля, Л. І. Мечнікова, М. Лацаруса, Г. Лебона та інших.

При висвітленні *четвертого питання* варто звернути увагу, що вагомий внесок у розвиток соціологічної думки зробили німецькі філософи та соціологи К. Маркс (1818-1883) та Ф. Енгельс (1820-1895), які прагнули по-новому осмислити майже всі соціальні науки та одними з перших почали використовувати емпіричні соціологічні дослідження. Треба зазначити, що марксизм розглядає ідеї в комплексі соціально-культурних цінностей суспільного розвитку, що існували тоді в реальному житті суспільства. Тому неправомірно ототожнювати погляди К. Маркса та Ф. Енгельса з ленінізмом, троцькізмом, сталінізмом, марксизмом тощо. Однак слід чітко визначити й аналізувати категоричні помилки марксизму, його висновки про абсолютність класової боротьби, неминучість диктатури, роль насильства, які не підтвердились історичним розвитком і призвели до великих втрат у багатьох країнах світу.

Засновником нової французької соціологічної школи став соціолог і філософ Еміль Дюркгейм (1858-1917). Його численні праці впливали й продовжують впливати на розвиток соціологічної думки.

Особливо вагомий внесок Е. Дюркгейм зробив у розуміння проблеми предмета та методу соціології як самостійної науки з позицій структурного функціоналізму, основною суттю якого є висновок про те, що структура суспільства – це сукупність фактів у їх функціональній взаємодії та взаємозалежності. Соціальні факти (соціологізми) існують, за Е. Дюркгеймом, поза людиною та впливають на людину примусово. Головна особливість методу Е. Дюркгейма – з'ясувати соціальне соціальним – полягає у тому, що цінності та ідеї втілюються в соціальні норми й стають важелями соціальної регуляції.

Е. Дюркгейм сформулював концепцію еволюційного розвитку суспільства від механічної до органічної солідарності. Він твердив, що в традиційних суспільствах існує лише механічна солідарність на основі подібності індивідів, одноманітності виконуваних ними функцій. У суспільствах, де поділ праці набирає різноманітних форм, кожен індивід починає здійснювати спеціальну функцію, формується новий тип солідарності. Таке суспільство нагадує організм з його різноманітними органами, що відіграють певну своєрідну роль у його межах, організм, де формується органічна солідарність людини зі своїми духовними та моральними цінностями. Соціологія не сприяє пом'якшенню або навіть зняттю конфліктів.

На якісно новий рівень соціологія як наука підноситься в кінці XIX – на початку XX ст. завдяки розробці німецьким соціологом Максом Вебером (1864-1920) концепції «розуміючої соціології» та теорії «соціальних дій».

Головна ідея соціології М. Вебера – обґрунтування можливості максимально раціональної поведінки, що виявляється у всіх сферах взаємодії людей. Методологічні принципи соціології М. Вебера пов'язані з іншими теоретичними системами, характерними для суспільствознавства, – позитивізмом О. Конта та Е. Дюркгейма, соціологією марксизму та ін. М. Вебер розглядав цінності як вираження загальних установок певного періоду розвитку суспільства, тому вони, як інструменти розуміння явищ, процесів, людського суспільства в цілому та поведінки окремих його членів, визначаються характером історичної епохи, накреслюючи спільну лінію прогресу цивілізації. Щоб з'ясувати справжні причинні зв'язки явищ у суспільстві та дати осмислене тлумачення людської поведінки, доцільно сконструювати недійсне – запозичені з емпіричної реальності ідеально-типові конструкції, які виражають те, що є характерним для багатьох суспільних явищ. Такий ідеальний тип розглядається М. Вебером як засіб, що дозволяє розкрити загальні правила подій.

При висвітленні *п'ятого питання* необхідно усвідомити, що сучасну теоретичну соціологію складають макро- та мікросоціологічні теорії. Основними макросоціологічними теоріями є структурний функціоналізм (Т. Парсонс, Р. Мертон) і теорія соціального конфлікту (К. Маркс, Г. Зіммель, Л. Козер, Р. Дарендорф). Ці теорії зосереджені на виявленні закономірностей становлення та розвитку соціальних систем і виходять з аналізу великих спільнот (соціальних груп, страт, націй тощо). Згідно з ними різні мікропрояви і процеси (поведінка особистості, міжособистісні відносини тощо) розглядаються під кутом зору закономірностей макрорівня.

У межах мікросоціологічних теорій здійснюється аналіз «мікрооб'єктів»: міжособистісних взаємодій, стосунків, комунікативних зв'язків у малих групах, поведінки особистості, окремих соціальних явищ, процесів тощо. В основу мікросоціологічного аналізу покладено дослідження повсякденної взаємодії людей. Макросоціологічні явища розглядаються представниками мікросоціології як неправомірні абстракції, реальність яких неможливо довести емпірично. До мікросоціологічних теорій відносять: символічний інтеракціонізм (Дж.-Г. Мід, Г. Блумер, А. Роуз, Г. Стоун), теорію соціального обміну (Дж. Хоманс, П. Блау, Р. Емерсон), феноменологічну соціологію (А. Шюц), етнометодологію (Г. Гарфінкель, Д. Дуглас, П. Мак-Хью), психоаналітичні теорії (З. Фройд, Е. Фромм, Л. Уорд, Ф. Гіддінгс).

При аналізі *шостого питання* слід звернути увагу на те, що соціологічна думка в Україні як цілісний еволюційний процес досліджувалась недостатньо. При тому, що українська соціально-політична теорія має давню історію, початком української соціології прийнято вважати кінець XIX – початок XX ст. Серед учених, які досліджували проблеми українського суспільства, слід виділити насамперед М. Драгоманова, Ф. Вовка, І. Подолинського, М. Ковалевського, О. Потебню, Б. Кістяківського, М. Шаповала, В. Липинського. Вагомий внесок у розвиток вітчизняної соціології зробив М.

Грушевський. У період еміграції він створив у Відні Український соціологічний інститут, де зібрав учених, які займалися соціологічною проблематикою. Із кінця 1920-х до кінця 1950-х рр. соціологія була оголошена «буржуазною наукою» і заборонена в СРСР. Але з кінця 1950-х рр. соціологія обмежено функціонувала в межах філософії. Лише у 1988 р. влада офіційно визнала соціологію окремою наукою. Після цього розпочався її бурхливий розвиток як науки і навчальної дисципліни.

Питання цільових виступів

1. Поясніть розуміння Г. Спенсером суспільства як організму.
2. Як ставився Е. Дюркгайм до приватної власності та нерівності людей?
3. Охарактеризуйте три стадії історичного розвитку (за О. Контом) та висловіть своє ставлення до цієї теорії.
4. Обґрунтуйте значення праць Г. Спенсера для розвитку соціології.
5. У чому суть учення Е. Дюркгайма про релігію та мораль?
6. Охарактеризуйте концепцію соціальної солідарності Е. Дюркгайма.
7. До яких висновків прийшов М. Вебер у дослідженнях взаємозв'язків економічної, політичної та духовної сфер суспільства?
8. Які типи політичного панування у характеристиці М. Вебера властиві давнім суспільствам; сучасним західним країнам? Поясніть свою точку зору.
9. Що означає харизматичний тип панування (за М. Вебером) і чи можливий він у сучасних умовах?

Теми рефератів

1. Місце О. Конта в історії соціології.
2. Творчість К. Маркса та її теоретичні й практичні інтерпретації.
3. Ціннісно-нормативна зумовленість суспільства в розумінні Е. Дюркгайма.
4. Праця М. Вебера „Протестантська етика і дух капіталізму”.
5. Основні теоретичні парадигми в соціології.
6. Е. Гіденс про теоретичні дилеми та завдання сучасної соціології.
7. Політична соціологія Михайла Драгоманова.
8. «Генетична соціологія» Михайла Грушевського.
9. Теоретична спадщина Микити Шаповала.
10. Теорія еліт В. Липинського.

Література

1. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
2. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
3. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
4. Історія соціології : навчальний посібник / За ред. І. П. Руценка. Х. :

ТОВ «Планета-Прінт», 2017. 442 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/161792211.pdf>

5. Історико-теоретичний аналіз дослідницьких програм в соціології: колективна монографія / В. Резнік, В. Степаненко; за заг. ред. В. Резніка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 249 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/library/2022-istoriko-teoretichnij-analiz-doslidnickih-program.pdf>

6. Кравченко Т. О. Соціологія : курс лекцій. Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2017. 223 с.

7. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>

8. Савчинський Р. Проект аналітичної соціології, або У пошуках відповіді на питання «чому»? *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 1. С. 46–64. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>

9. Симончук О. Метод усної історії в соціології. *Філософська думка*. 2019. № 6. С. 115–116. URL: <http://journal.philosophy.ua/>

10. Соціологічні та політологічні студії : підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. професора А. С. Лобанової. К. : Каравела, 2018. 520 с. URL: <https://cutt.ly/MwjKfPzW>

11. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

12. Черниш Н. Соціологія сьогодні: тенденції та перспективи розвитку. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. 5–21. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>

13. Шевченко З. В. Становлення методологічного підходу до соціальної ідентичності у феноменологічній соціології. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2019. Вип. 5–6. С. 50–65. URL: <http://multiversum.com.ua/index.php/journal>

Тема № 3. Методика та техніка конкретних соціологічних досліджень (КСД)

Семінарське заняття. Методика та техніка конкретних соціологічних досліджень (КСД)

Навчальна мета заняття: розкрити сутність методів соціології, соціологічного дослідження; показати особливості програми соціологічного дослідження.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Поняття, етапи та види соціологічного дослідження.
2. Основні методи збирання соціологічної інформації.
3. Структура програми соціологічного дослідження.
4. Анкета як основний інструмент дослідження. Основні вимоги до складання анкети.

Методичні вказівки

Сучасне соціологічне дослідження є доволі важливою і водночас складною справою, адже потребує серйозної і тривалої підготовки. Надійність і цінність отриманої інформації безпосередньо залежить від оволодіння правилами, технологією його підготовки і проведення. Для студентів інтерес має не тільки соціологічна інформація, але й методи її отримання, методика соціологічних досліджень.

При підготовці до *першого питання* передусім слід усвідомити сутність та специфіку соціологічних досліджень. У зв'язку з цим необхідно звернути особливу увагу на зміст поняття „соціологічне дослідження”, його предмет і об'єкт, розглянути основні його види.

Залежно від завдань соціологічні дослідження поділяють на:

- фундаментальні, які спрямовані на виявлення та аналіз соціальних тенденцій, закономірностей розвитку і пов'язані, як правило, з розв'язанням складних проблем суспільства та його масштабних складових частин;
- прикладні дослідження, які використовують для вивчення шляхів, форм та засобів удосконалення діяльності конкретних соціальних об'єктів;
- комплексні дослідження, що проводяться з міждисциплінарної проблематики й поєднують елементи попередніх видів досліджень.

При розгляді *другого питання*, варто звернути увагу, що соціологія, як і будь-яка інша наука, використовує загальнонаукові та спеціальні соціологічні методи теоретичного й емпіричного пізнання соціальної дійсності.

Варто розглянути 2 види методів соціологічного дослідження: загальнонаукові (діалектика, синергетика, історичний) та спеціальні (аналіз документів, спостереження, опитування, соціальний експеримент, соціометрія тощо).

Розгляд *третього питання* доцільно розпочати з констатації того, що будь-яке соціологічне дослідження починається з розробки програми, яка

визначає логічну послідовність науково-аналітичної роботи творчого колективу.

Зміст та структура програми залежать від головної мети дослідницької діяльності. Програма соціологічного дослідження – це науковий документ, у якому логічно відображена схема переходу від теоретично-методологічного викладення проблеми до конкретного дослідження. У процесі розробки програми вирішуються питання визначення об'єкта, розробляються конкретні методики збору, обробки та аналізу отриманої емпіричної інформації.

При підготовці до семінарських занять намагайтеся проаналізувати основні методи збору соціологічної інформації. Під методами соціологічного дослідження розуміється техніка дослідження, яка використовується для вивчення соціального світу. Серед методів збору первинної інформації найпопулярніший метод опитування.

Висвітлюючи *четверте питання*, слід пам'ятати, що одним з найпоширеніших видів опитування є анкетування.

Анкета – тиражований документ, який містить певну сукупність запитань, сформульованих і пов'язаних між собою за встановленими правилами. Особливу увагу приділіть конструюванню анкети, її структурі, класифікації питань (за змістом, формою, функціями тощо).

Також зверніть увагу на правила формулювання запитань для анкети. У літературі висловлюється немало порад, правил та вимог до розробки запитань анкети. Принципи логічного аналізу запитань анкети дозволяють

відбраковувати, виключати грубі логічні помилки. Адже, якщо соціолог допускає помилки на етапі створення анкети, то вони додаються до тих неминучих помилок, які супроводжують процес формування вибірки, операціоналізації понять, збору та аналізу даних.

Хоча створення анкет до сих пір є в більшій мірі мистецтвом, ніж наукою, можна сформулювати ряд простих загальних правил, слідування яким дозволить досліднику бути впевненим в тому, що анкета буде зрозумілою учасникам опитування.

1. Перш за все запитання повинні бути недвозначними. Двозначне запитання припускає наявність у респондента не однієї відповіді на нього, а більше. Двозначні запитання – це, по суті, два запитання в одному. Запитання повинно бути лише про один предмет. Також не варто використовувати слова, що мають багато значень або інтерпретацій.

2. Кожне запитання повинно бути, наскільки це можливо, коротким та простим. Оптимальна довжина анкетного запитання має бути в межах від 11 до 26 слів.

3. У формулюванні запитань слід використовувати лише ті слова, які завідомо добре відомі респондентам. Варто запобігати використанню технічних термінів, сленгу і незвичної лексики, оскільки їх значення може бути не правильно витлумачене респондентами.

4. У запитаннях варто уникати подвійного заперечення.

5. Необхідно всіма можливими засобами уникати упередженості у формулюванні запитань. Не слід використовувати запитання, які підказують певну, наперед задану відповідь.

6. При складанні анкети і формулюванні запитань необхідно потурбуватись про те, щоб респондент повністю зрозумів питання та виразив свою думку.

7. Інколи респонденту важко відповісти на те чи інше запитання, тому необхідно це передбачити і

доповнити запитання такими варіантами відповіді, як: «важко відповісти», «не знаю».

8. Не варто переоцінювати свої можливості в передбаченні всіх можливих варіантів відповіді. Тому обдумайте, чи не варто додати до переліку варіантів відповідей на деякі закриті запитання таку позицію, як «інший варіант...».

9. Варто враховувати, що деякі запитання орієнтовані не на всіх, а лише на певну категорію опитуваних. Коли запитання розраховане не на всіх респондентів, а лише на деяких з них, варто передбачити фільтр.

10. Інколи варто подумати про те, чи не зачепить запитання самолюбство респондента, його гідність, чи не викличе негативних емоцій.

11. На закінчення варто обдумати валідність шкали, на якій розміщені варіанти відповідей.

Пам'ятайте, що анкетування є лише одним із методів опитування. Спробуйте порівняти його ефективність з іншими методами. Соціологічна практика виробила цілий комплекс методів збору соціологічної інформації: опитування, інтерв'ю, спостереження, експеримент, аналіз документів, експертна оцінка, тестування, фокус-групи, ведення бесіди тощо. Використання соціологом того чи іншого методу, в тому числі й анкетування, залежить від умов, місця і часу, мети і завдань дослідження, а також його виду.

Пам'ятайте, що ефективність будь-якого соціологічного дослідження залежить від того, наскільки соціолог чітко визначив для себе зміст соціальної проблеми, що досліджується, і, відповідно, від завдання, яке він прагне виконати за допомогою конкретного соціологічного дослідження.

Питання цільових виступів

1. Яку роль у соціологічному аналізі виконує емпіричне дослідження?
2. Назвіть і охарактеризуйте відомі вам типи соціологічного дослідження.
3. Що ви знаєте про програму соціологічного дослідження? Що вона відображає та в чому полягає її суть?
4. Назвіть відомі вам елементи структури програми соціологічного дослідження.
5. Вкажіть відомі вам вимоги до інструментарію дослідження.
6. Наведіть приклади відкритих, напіввідкритих та закритих питань анкети.
7. Сформулюйте гіпотезу соціологічного дослідження на будь-яку тему.
8. У чому полягають основні проблеми формування вибірки?
9. Охарактеризуйте види соціологічного опитування.
10. Перелічіть основні вимоги, що висуваються до запитань анкети.

Теми рефератів

1. Програма соціологічного дослідження: розділи, компоненти, процедури.
2. Анкета соціологічного дослідження: призначення, структура, правила побудови.
3. Різновиди інтерв'ю та особливості їх застосування в соціологічному дослідженні.
4. Місце спостереження серед інших методів соціологічного дослідження.
5. Вимоги до забезпечення якості та надійності вибірки.
6. Проблема надійності даних опитування та шляхи її розв'язання.
7. Поняття моніторингу в соціології. Історія виникнення та галузі застосування.
8. Лонгітюдне дослідження як різновид соціологічного дослідження.

Література

1. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
2. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
3. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
4. Історико-теоретичний аналіз дослідницьких програм в соціології: колективна монографія / В. Резнік, В. Степаненко; за заг. ред. В. Резніка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 249 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/library/2022-istoriko-teoretichnij-analiz-doslidnickih-program.pdf>
5. Комплексні вимірювальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності : монографія / Є. Головаха, С. Дембіцький, Н. Паніна та ін.; за наук. ред. Є. Головахи та С. Дембіцького. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 405 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/library/kompleksni-vimiryuvalni-instrumenti-v-sociologichnih-doslidzhennyah.pdf>
6. Кравченко Т. О. Соціологія : курс лекцій. Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2017. 223 с.
7. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>
8. Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. 368 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/OMND.pdf
9. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І. Сидоренко та ін.; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Methodol.pdf>
10. Симончук О. Метод усної історії в соціології. *Філософська думка*. 2019. № 6. С. 115–116. URL: <http://journal.philosophy.ua/>
11. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020.

210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

12. Черниш Н. Соціологія сьогодні: тенденції та перспективи розвитку. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. 5–21. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>

13. Шостак І. В. Анкетування: методичні рекомендації щодо організації та проведення соціологічного дослідження. Острог, 2021. 40 с. URL: https://eprints.oa.edu.ua/8593/1/Anketuwanie_metodyczka.pdf

Тема № 4. Суспільство як соціальна система

Семінарське заняття. Суспільство як соціальна система

Навчальна мета заняття: засвоїти знання про сутність суспільства як складної динамічної соціальної системи, здатної до самоорганізації; його особливості; розуміти типологію соціальних систем.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Системні уявлення про суспільство у працях класиків соціології.
2. Класифікація суспільств у соціології.
3. Соціальні інститути як детермінанти соціального устрою.
4. Соціальна структура суспільства та її основні елементи.
5. Теорія соціальної стратифікації: методичні підходи, критерії. Соціальна стратифікація та соціальна мобільність.
6. Трансформація соціальної структури сучасного українського суспільства.

Методичні вказівки

Розкриваючи *перше питання*, необхідно вказати, що здогади про інтегративну роль суспільства з'являються ще в працях давньогрецьких мислителів – Платона, Арістотеля. Зокрема, Арістотель вважав державу синтезом усіх форм спілкування заради досягнення вищого блага, ідеальною системою, яка має свою структуру і функції.

Згодом у філософській і соціологічній думці виокремлюються два різновиди системних уявлень про суспільство: системно-механістичний та системно-органістичний. Наприкінці XIX – на початку XX ст. формується ще один тип системних уявлень про суспільство, який умовно можна назвати синтезованим, бо виникає він у результаті злиття основних елементів перших двох типів. Його представниками вважають Ф. Тьоніса й Е. Дюркгайма. У Ф. Тьонніса «органічна» община (або гемайншафт) протистоїть «механічному» суспільству (або гезельшафту). Натомість Е. Дюркгайм описує протилежне співвідношення «органічного» і «механічного», втіленого у солідарності. Він оголошує саме суспільство найбільш природним і органічним типом солідарності, заснованим на зростаючому розподілі праці.

У марксистській соціологічній концепції суспільство також трактується як живий організм, який перебуває у постійному розвитку. Її суттю є акцент на залежності та зумовленості всіх соціальних підсистем економічною, яка ґрунтується на матеріальному виробництві та певних формах власності.

Структурний функціоналізм суттєво розширює системні уявлення про суспільство. У центрі уваги перебуває загальна система дії, однією з підсистем якої виступає соціальна система. Суспільство і є цією соціальною системою, володіючи найвищим рівнем самодостатності щодо середовищ, що її оточують.

Ситуація постмодерну також не відкидає ідеї системності суспільства, але надає їй нового, розширеного змісту. На переламі XX і XXI ст. системність суспільства розглядається в єдності найрізноманітніших його вимірів.

Отже, соціологічні концептуалізації суспільства як інтегрального цілого мають свою історичну спадщину, починаючи від класичних витоків соціологічного теоретизування. Можна виокремити такі соціологічні традиції у розумінні суспільства: органістична (Г. Спенсер, О. Конт); морально-солідаристська (Е. Дюркгайм); матеріалістична (К. Маркс); структурно-функціональна (Т. Парсонс); комунікативна (Дж. Мід); конфліктологічна (Л. Козер, Р. Дарендорф); етнометодологічна (Г. Гарфінкель); феноменологічна (Т. Лукман, П. Бергер); системна (Н. Луман).

При висвітленні *другого питання* необхідно зазначити, що історію людства можна класифікувати через певну кількість базових типів суспільства. Жодна класифікація не може охопити всі ознаки суспільства. Тому існує багато типологій, серед яких у соціології найчастіше використовується стадіальна. Згідно з нею, суспільство у своєму розвитку проходить три стадії, які і визначають три типи суспільств: традиційне (аграрне, доіндустріальне, домодерне), індустріальне (модерне) та постіндустріальне (інформаційне, постмодерне). Для першої стадії характерне переважання сільського господарства, для другої – промисловість, для третьої – сфера послуг, знання та досвід людини, а на промисловому виробництві – передові технології, тобто інформація.

У вітчизняній соціології існує також методологічна проблема екстраполяції переважно західних концепцій суспільства, його організації та життєдіяльності на інші “незахідні” суспільства. Зокрема йдеться про релевантність цих концептуальних підходів до сучасного українського і подібних йому суспільств, що перебувають в процесах соцієтальних трансформацій. Відтак, важливим видається теоретичне узагальнення та систематизація сучасних соціологічних концепцій суспільства, а також питання застосування їх теоретичного потенціалу для інтегральних соціологічних концептуалізацій щодо українського суспільства.

Аналізуючи *третьє питання* необхідно наголосити, що більшість соціологів роблять акцент на цінностях, як на основному елементі культури, яка, в свою чергу, є домінантою існування суспільства. Культурні ідеальні зразки символічно втілюють і передають в поколіннях набутий загальноісторичний досвід, а культура впливає на зміну поведінки людей не примусово, а шляхом засвоєння її особистістю і перетворення на факт життєвого досвіду.

Треба наголосити, що існує взаємозв'язок між нормами і цінностями. Соціальні цінності конкретизуються в соціальних нормах. Цінності пов'язані з культурною орієнтацією, цілеспрямованістю людської діяльності, а норми – із соціальною організацією суспільства, насамперед із засобами і способами реалізації ціннісно-спрямованої діяльності.

Варто зауважити, що організація і регулювання спільної діяльності людей, сталість соціальних відносин, від яких залежить буття соціальних груп і

спільнот, забезпечується через соціальні інститути. Т. Веблен на початку XX ст. визначав соціальний інститут як сукупність суспільних звичаїв і соціальних норм, у яких втілені спосіб думки і життя людей і які передаються з покоління в покоління. І сьогодні багато соціологів трактують соціальний інститут як складну конфігурацію звичаїв, традицій, вірувань, установок, правил-регуляторів і законів, які мають певну мету і виконують певні функції. Це „своєрідний спинний хребет суспільного життя, оскільки він забезпечує соціальний лад у суспільстві, його стабільність та інтеграцію”.

Усі соціальні інститути поділяють на головні та неголовні. Сучасна п'ятірка головних соціальних інститутів виглядає так: сім'я, релігія, економіка, політика і освіта. Суспільство влаштоване таким чином, що ряд інститутів виконує декілька функцій одночасно, і в той же час одну функцію можуть виконувати одразу декілька інститутів. При цьому функції соціальних інститутів з часом можуть змінюватися. Якщо інститут, крім користі, приносить суспільству шкоду, то таку дію називають дисфункцією. Наростання дисфункцій у діяльності соціальних інститутів може призвести до соціальної дезорганізації суспільства.

У контексті людської поведінки і діяльності доцільно розглянути еволюцію становлення та розвитку суспільства. Для цього необхідно насамперед дослідити основні чинники соціальної динаміки. А через поняття «соціальні зміни» проаналізувати ідею прогресу щодо розвитку суспільства та дилему «еволюція – революція». Не зайвим буде також розгляд питання закономірностей розвитку суспільства – чи можна про них взагалі говорити? Бажано також проаналізувати процеси, що відбуваються в нашому суспільстві на сучасному етапі, особливо у сфері головних соціальних інститутів.

У соціології поняття «соціальна структура» тісно пов'язане з поняттям «соціальна система». Соціальною системою іноді називають суспільство.

Суспільство – це сукупність різноманітних соціальних явищ і процесів, які детерміновані соціальними відносинами та зв'язками, в результаті чого виникає цілісний соціальний організм. Ось чому соціологи приділяють значну увагу проблемі будови суспільства.

Класична соціологія шукала відповіді на запитання про витоки й еволюцію соціальних явищ і процесів та участь в них як окремих індивідів, так і великих соціальних груп. Сучасні соціологи намагаються звертатися до пошуку нових і новітніх надбань соціального характеру – статусів, ролей, функцій, інститутів.

Опрацьовуючи матеріал теми семінарського заняття, здобувачам освіти слід знати, що в основі будь-якої структури лежить не стільки подібність людей між собою, скільки їх розходження та нерівність.

Розкриваючи *четверте питання*, потрібно пригадати те, що в сучасній соціології склалось досить багато теорій, концепцій та моделей вивчення соціальної структури. Охарактеризуйте історично одну з перших концепцій – марксистську. Поясніть, чому саме класи визначаються в ній ядром соціальної структури. При розгляді сучасних підходів зверніть увагу, що дані теорії трактують соціальну структуру не як вічну, застиглу і непорушну конфігурацію, а підкреслюють її динамічний, змінний характер.

Системний аналіз суспільства проводиться крізь призму соціальної диференціації. Індивіди та соціальні спільноти як основні елементи соціальної структури можуть бути розрізнені за багатьма ознаками, особливостями, до яких належать: біологічні, інтелектуальні, соціальні та функціональні особливості. Підберіть та наведіть приклади такої диференціації.

Характеризуючи різновиди соціальної структури, а саме: соціально-професійну, соціально-демографічну, соціально-поселенську та етнічну, намагайтесь визначити, що саме є предметом соціологічного аналізу в кожній із них. Наприклад, даючи визначення професійної структури, недостатньо окреслити її тільки як сукупність існуючих у суспільстві професійних груп і відносин між ними. Адже належність до певної професійної групи багато в чому зумовлює належність до певного класу чи соціального прошарку, визначає соціальне становище працівника, спосіб життя та ін.

Працюючи над поняттям соціології групи, пам'ятайте, що воно є родовим щодо понять клас, нація, етнічна, територіальна, релігійна чи інші соціальні спільноти. Для того, щоб уникнути відтворюючого характеру в роботі над матеріалом, який стосується типології соціальних груп, намагайтесь пояснити, чим зумовлено їх утворення; зробіть порівняльний аналіз основних особливостей різних типів груп.

При підготовці *п'ятого питання* варто звернути увагу на те, що впорядкована і організована нерівність отримала назву стратифікація. Основою стратифікації можуть виступати такі чинники, як багатство, престиж, влада, професія, кваліфікаційні навички, освіта, соціальні норми, моделі поведінки та ін. Виникнення нерівності і формування соціальної стратифікації по-різному трактуються прибічниками функціоналізму, та конфліктної теорії. З точки зору функціоналізму нерівність ґрунтується на винагороді найбільш талановитих та здібних людей, що займаються важливими видами соціальної діяльності. З позиції конфліктної теорії, нерівність виникає через нерівномірний розподіл влади і авторитету.

Визначте основні виміри стратифікації в сучасній Україні. Чи відповідають вони класичним вимірам стратифікації, які виділяються науковцями в західних країнах?

Потрібно також розглянути вертикальну стратифікацію із семи верств, в основі якої лежить так званий об'єктивний підхід – поділ суспільства на страти за їх соціально-економічним статусом.

Розглядаючи *шосте питання*, акцентуйте увагу на тому, що зміна положення людей у соціальному просторі отримала назву *соціальної мобільності*. Переважання висхідної соціальної мобільності, тобто переміщення у верству чи клас з більш високим соціальним престижем, є ознакою відкритості суспільства та засобом розв'язання соціальних суперечностей. Каналами мобільності є армія, церква, школа, політичні і професійні організації, інститути, сім'я і шлюб. Подумайте, представники яких професій в Україні мають можливості швидкої висхідної соціальної мобільності.

Особливу увагу слід приділити стратифікації в сучасній Україні, порівняти

її специфіку за часів Радянського Союзу і в дореволюційній Україні. Слід також мати уявлення про маргіналізацію та падіння життєвого рівня широких прошарків населення, слабкість позиції середнього класу, а також особливості соціальної мобільності.

Питання цільових виступів

1. Розкрийте суть системно-органістичного уявлення про суспільство. Назвіть його представників.
2. Назвіть розробників стадіальної типології суспільства та охарактеризуйте її.
3. На чому роблять наголос соціологи при визначенні культури? Обґрунтуйте свою думку посиланням на конкретних соціологів.
4. Що таке соціальні цінності? Назвіть відомі Вам соціальні цінності.
5. Чи можна виробити універсальну систему цінностей? Обґрунтуйте.
6. Чи можливе, на Вашу думку, існування суспільства без соціальних цінностей? Обґрунтуйте свою думку.
7. Що таке соціальні норми? Як вони пов'язані із соціальними цінностями?
8. Чи існують закони та закономірності в розвитку суспільства? Якщо так, то які?
9. Чим різняться між собою поняття «класова структура» та «соціальна структура»?
10. Назвіть основні елементи та зрізи соціальної структури.
11. Чому дослідження соціальної стратифікації є однією з найголовніших галузей соціології?
12. Назвіть типи стратифікаційних систем.
13. Що таке соціальний статус та як він визначається?
14. Який взаємозв'язок способу життя зі статусними характеристиками?
15. Які існують підходи до пояснення причин соціальної нерівності?
16. Назвіть 10 найбільш престижних, на Вашу думку, статусів. Поясніть свій вибір.
17. Чому в сучасних розвинених суспільствах існує бідність?
18. Які фактори впливають на рівень мобільності?
19. Які соціальні бар'єри характерні для сучасної України?

Теми рефератів

1. Соціологічні теорії суспільства.
2. Постіндустріальне суспільство: теорія та практика.
3. Соціальний прогрес і регрес: реформи і революції.
4. Особливості етапів розвитку українського суспільства.
5. Соціологічне трактування культури як сукупності традицій, звичаїв, норм, цінностей, символів, мови.
6. Місце середнього класу в соціальній структурі суспільства.
7. Теорія соціальної стратифікації в історії соціології.
8. Соціальні конфлікти в сучасних умовах.
9. Теорія соціальної мобільності П. Сорокіна.
10. Бідність у сучасному суспільстві.

11. Міграційні процеси в сучасній Україні.
12. Характерні ознаки та особливості соціальної структури українського суспільства.
13. Студентство як окрема соціально-демографічна спільнота.
14. Соціальна нерівність: проблеми виникнення та можливості усунення.

Література

1. Гарасимів Т., Базарник М. Методологічна дилема дефініції «соціалізація» у філософсько-правових концепціях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. Львів, 2016. № 855. С. 158–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_25
2. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
3. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
4. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
5. Кравченко Т. О. Соціологія : курс лекцій. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017. 223 с.
6. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>
7. Основи політичної соціології : навчальний посібник для студентів соціогуманітарних спеціальностей / М. А. Безносів, Т. М. Дублікаш, А. Д. Литовченко та ін. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 252 с. URL: <http://socio.karazin.ua/resources/7076709d4b1faf34276aaffdb5f6186f.pdf>
8. Пандемія COVID-19 в Україні: соціальні наслідки / за наук. ред. В. П. Степаненка. Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2021. 406 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/covid.socialni-naslidki-fin-2021.pdf>
9. Перевесники Незалежності. Силуети покоління у часі та подіях : колективна монографія / Makeev С. (ред.), Коваліско Н. (ред.). Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 299 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/library/maket-makeev-dlya-tipografii.pdf>
10. Підходи до класового аналізу / За ред. Е.О. Райта. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. 287 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/rajt-red.-zmist-i-vstup.pdf>
11. Пономаренко Т. О. Існування людини в умовах «соціального канібалізму»: виклики сучасності (філософсько-аксіологічний аналіз). *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал / МОН України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка ; [редкол.: М. М. Ведмедєв, В. С. Бугрій, І. О. Снегірьов та ін.]. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. № 1 (19). С. 65–78. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/8365/1/ponomarenko.pdf>
12. Пономаренко Т. О. Філософський аналіз значення інформаційно-мережевої парадигми в осмисленні суспільства ризику на шляху до стійкої

форми його розвитку. *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка ; [редкол.: Н. В. Кочубей, В. А. Косяк, Є. О. Лебідь та ін.]. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. № 2 (18). С. 25–33. URL: <https://cutt.ly/hwjKhGK9>

13. Попович О. В. Процес соціалізації та процес інкультурації. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. Харків, 2016. Вип. 46 (2). С. 170–182. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2016_46\(2\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2016_46(2)_19)

14. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри : монографія / за ред. Л. Г. Скокової. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 295 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/monografiya21_04_22.pdf

15. Ровенчак О., Химович О. Ідентичність потенційного мігранта і міграційна ідентичність: формування і відповідні практики. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 2. С. 97-116. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>

16. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму / О. Г. Злобіна, М. О. Шульга, Л. Д. Бевзенко та ін.; за наук. ред. О. Г. Злобіної. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. 276 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/leshch-socio-psy-factors-a5-16-01-2017.pdf>

17. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

18. Яремчук С. С. Соціологія : навч. посібник. 3-тє вид., випр. і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 240 с. URL: <https://cutt.ly/9wjKZgsI>

Тема № 5. Соціологія сім'ї

Семінарське заняття. Соціологія сім'ї

Навчальна мета заняття: визначити сутність соціології сім'ї, її завдання; показати особливості соціологічного визначення поняття «сім'я»; розкрити структуру та функції сім'ї як соціального інституту; визначити тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні та закордоном.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Сім'я як об'єкт вивчення соціології. Форми, функції, структура сім'ї.
2. Основні тенденції функціонування сучасної сім'ї.
3. Проблеми становлення та функціонування молодого сім'ї. Соціально-психологічні особливості студентської сім'ї.
4. Сучасні гендерні дослідження та їх проблематика.

Методичні вказівки

При вивченні *першого питання* варто звернути увагу на те, що об'єктом вивчення соціології сім'ї є сім'я як унікальна соціокультурна система, що в будь-якому суспільстві має подвійну природу. Відповідно існують два підходи до сім'ї як об'єкта вивчення. В межах першого – макросоціологічного підходу – сім'я розглядається як соціальний інститут, з точки зору іншого – мікросоціологічного – як мала соціальна група, що має свої закономірності функціонування і розвитку.

Розглядаючи сім'ю як соціальний інститут, доречно звернути увагу на такі критерії: цілі інституту, його функції по відношенню до суспільства, інших інститутів та особистості, норми, що підтримуються даним інститутом, ролі, що виконують індивіди, які включені відповідно до їх статусів та зразків поведінки.

Аналізуючи сім'ю як малу соціальну групу, слід досліджувати стосунки між індивідами, які складають сім'ю. В межах мікросоціологічного підходу вивчаються мотиви та причини розлучень, динаміка подружніх взаємин, характер стосунків між батьками та дітьми, тобто акцент робиться на проблемах міжособистісної взаємодії в межах сім'ї.

Згадайте, які науки займаються вивченням сім'ї і в чому специфіка соціологічного аналізу даного соціального інституту і малої соціальної групи.

При підготовці першого питання варто звернути увагу на функції сім'ї, причому відокремити функції сім'ї щодо особистості та щодо суспільства. Розглядаючи класифікації форм сім'ї, „приміряйте” їх на прикладі батьківської сім'ї.

При розгляді *другого питання* з'ясуйте загальносвітові тенденції, які спостерігаються у функціонуванні сімей в більшості країн. Зокрема, статистичні дані та результати соціологічних досліджень свідчать про масову нуклеаризацію, зростання кількості незареєстрованих шлюбів, нестабільність

сімей, що знаходить прояв у високому рівні розлучень, збільшенні кількості неповних сімей, глобальній тенденції до малодітності тощо.

Прихильники парадигми модернізації розглядають всі зміни, що відбуваються із сім'єю, як прояви прогресивних неминучих процесів, які мають місце в суспільстві. Темпи змін у сім'ї відстають від темпів змін у суспільстві (наприклад, процеси урбанізації, емансипації жінок і дітей тощо).

Представники парадигми кризи сім'ї трактують нові тенденції у функціонуванні сім'ї з точки зору невиконання нею важливих функцій, зокрема репродуктивної та соціалізаційної. Сутність кризи сім'ї полягає в зниженні цінності шлюбу, сім'ї з дітьми, єдності всіх сімейних поколінь.

Особливу увагу студентам варто звернути на аналіз особливостей функціонування сучасних сімей в Україні. Визначте, чим вони зумовлені, у чому полягають ці відмінності.

При розгляді *третього питання* слід звернути увагу на те, що поняття «молода сім'я» потребує уточнення. Дослідники, як правило, в основу визначення пропонують покласти віковий критерій або стаж спільного життя.

Доцільно зауважити, що молода сім'я привертає особливу увагу науковців унаслідок надзвичайної важливості першого періоду життєвого циклу сім'ї, оскільки саме в цей проміжок часу закладаються основи майбутнього сім'ї, формуються зразки виконання сімейних ролей, поділ влади, взаємовідносини з друзями і батьками подружжя, з'ясовується психологічна сумісність шлюбних партнерів, відбувається розподіл домашніх обов'язків, визначаються способи поведінки та шляхи виходу з конфліктних ситуацій, репродуктивні орієнтації, а також основні форми сімейного дозвілля і багато іншого. Це стадія формування індивідуальних стереотипів спілкування, узгодження систем цінностей та вироблення загальної світоглядної позиції. Крім того, саме молода сім'я має найбільший демовідтворювальний потенціал.

Аналізуючи особливості студентських сімей, слід пояснити, чому вони стабільніші за інші типи. Пропонується провести власне дослідження найважливіших проблем студентських сімей, із результатами якого ознайомити одногупників на семінарському занятті.

У *четвертому питанні* доречно зауважити, що традиційна соціологія в основному орієнтувалася на чоловіків і їхні проблеми та майже не досліджувала соціальну поведінку і досвід жінок. Студенти повинні ознайомитись з основними поняттями гендерної соціології; орієнтуватися на осмислення проблем і перешкод, що стоять перед чоловіками і жінками як представниками певної статі. При цьому слід проаналізувати, які статево-рольові стереотипи існують в нашому суспільстві, а також якими засобами вони поширюються. Студенти повинні розуміти, що гендерна асиметрія у суспільстві заважає особистісній реалізації як чоловіків, так і жінок.

Питання цільових виступів

1. Що вивчає соціологія сім'ї?
2. Що ви розумієте під структурою сім'ї?
3. Назвіть етапи життєвого циклу сім'ї.

4. Які проблеми вивчаються при розгляді сім'ї як соціального інституту і як малої соціальної групи?
5. Як ви ставитесь до дошлюбного співжиття?
6. Чому в сільській місцевості шлюби стабільніші?
7. Які сім'ї стабільніші: ті, що ґрунтуються на коханні, чи ті, де домінує розрахунок?
8. Проаналізуйте основні тенденції та проблеми розвитку сучасної української сім'ї.
9. Поясніть, у чому полягає складність процесу адаптації в перші роки спільного подружнього життя.
10. Що являє собою гендерна соціологія? Чи можна вести мову про проблеми не лише „жіночі”, але й „чоловічі”?
11. Які чинники визначають гендерний розподіл у суспільстві?
12. Як відбувається процес гендерної соціалізації?
13. Дайте визначення гендерної стратифікації. Наведіть приклади виключно чоловічих соціальних інститутів нашого суспільства, переважно чоловічих соціальних інститутів, сфер відносної рівноваги статей, сфер із перевагою жінок.

Теми рефератів

1. Студентська сім'я: за і проти.
2. Молода сім'я як об'єкт соціології.
3. Сімейні конфлікти та стабільність сім'ї.
4. Взаємодія поколінь у сім'ї.
5. Сім'я як інститут виховання.
6. Сучасні тенденції у сфері сексуальної поведінки.
7. Сімейна політика в розвинутих країнах (на прикладі окремих країн чи регіонів).
8. Соціологічні дослідження сімейної проблематики в сучасній Україні.
9. Зміна структури гендерних ролей у сучасній сім'ї.
10. Роль мас-медіа у формуванні гендерних стереотипів.

Література

1. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
2. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
3. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
4. Камінська Н.В. Забезпечення гендерної рівності: проблеми теорії та практики. Київ : КНТ, 2019. 280 с. URL: [https://tnpu.edu.ua/vyhovna%20robota/2020 final Zbirnyk%20tez_Gender.pdf](https://tnpu.edu.ua/vyhovna%20robota/2020%20final%20Zbirnyk%20tez_Gender.pdf)
5. Кравченко Т. О. Соціологія : курс лекцій. Суми : СумДПУ імені А.С.

Макаренка, 2017. 223 с.

6. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>

7. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри : монографія / за ред. Л. Г. Скокової. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 295 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/monografiya21_04_22.pdf

8. Ровенчак О., Химович О. Ідентичність потенційного мігранта і міграційна ідентичність: формування і відповідні практики. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 2. С. 97-116. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>

9. Соціологічні та політологічні студії : підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. професора А. С. Лобанової. К. : Каравела, 2018. 520 с. URL: <https://cutt.ly/MwjKfPzW>

10. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

11. Яремчук С. С. Соціологія : навч. посібник. 3-тє вид., випр. і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 240 с. URL: <https://cutt.ly/9wjKZgsI>

Тема № 6. Соціологія особистості

Семінарське заняття. Соціологія особистості

Навчальна мета заняття: розкрити сутність понять «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність», показати їх співвідношення; розкрити сутність соціалізації особистості, визначити агентів соціалізації; усвідомити сутність та причини девіантної поведінки.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Особливості соціологічного аналізу особистості.
2. Соціальна структура особистості. Поняття соціального статусу та соціальної ролі.
3. Механізми, шляхи, етапи, засоби соціалізації особистості.
4. Соціологія девіантної поведінки.
5. Теорія аномії у соціології.
6. Соціальний контроль, його структура і способи здійснення.
7. Проблема соціальної маргінальності в сучасному українському суспільстві

Методичні вказівки

При розгляді *першого питання* необхідно дати визначення понять «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість», а також розкрити специфіку соціологічного розуміння сутності людини. Сукупність різних підходів щодо розуміння сутності людини можна звести до трьох основних концепцій проблеми людини, залежно від трактування співвідношення біологічного та соціального: біологізаторська, соціологізаторська, біосоціальна.

Біологізаторська концепція визначає біологічні фактори як основні в життєдіяльності людини. Одним із представників такого розуміння природи людини був З. Фройд, який звернув увагу на негативні ірраціональні властивості людини, пов'язані з її біологічною природою і психікою. Він стверджував, що сексуальні потреби є головними в людській природі й „доводи розуму безсилі проти їх пристрастей”.

Сутність соціологізаторського розуміння людини полягає у трактуванні її як суто соціальної, предметно-діяльної істоти, лише як носія суспільних характеристик. Для цього підходу характерне перебільшення ролі соціальних впливів на людину; абсолютизація ролі соціального стосовно психіки людини; ігнорування індивідуального рівня буття людини; ігнорування індивідуальних відмінностей людей. Як бачимо, ані біологізаторська, ані соціологізаторська концепції не в змозі дати наукові пояснення природи людини. На думку П. Сорокіна, людина та її історія виявляються найскладнішими явищами у світі. Пояснити їх за допомогою якогось одного принципу – справа безнадійна. Звідси – хибність і безнадія моністичних теорій, що роблять спроби пояснити історію та діяльність людей за допомогою якогось одного фактора.

У прагненні подолати однобічність й об'єднати раціональні елементи кожної з розглянутих крайніх позицій, виникла біосоціальна концепція людини. Згідно цієї концепції людська природа розглядається як біосоціальна. Людина при цьому розглядається як істота, що живе за біологічними та соціальними законами. У ній існують як соціальна (головна), так і повноцінна біологічна сторони, які перебувають у станів діалектичної єдності.

Готуючись до *другого питання*, варто виходити з того, що у сучасній соціології окреслилися два підходи до аналізу соціальної структури особистості – нормативний і функціональний.

Суть нормативного підходу полягає в тому, що він допомагає віднайти ті найсуттєвіші ознаки, яким особистість має відповідати в ідеалі. Серед нормативних елементів особистості виділяють світогляд, духовне багатство, високу мораль.

Функціональний підхід, на відміну від нормативного, допомагає виявити ті якості або властивості, якими людина наділена як реальний суб'єкт життєдіяльності. Виходячи з функціонального підходу, у структурі особистості можна виділити три основні елементи: соціальний статус, соціальну роль, спрямованість особистості.

Соціальний статус визначається у соціології як становище індивіда чи соціальної групи стосовно інших індивідів, груп, яке пізнається за соціально значущими для даної системи ознаками. У найзагальнішому розумінні соціальний статус особистості у суспільстві пов'язують, як правило, з віком, статтю, походженням, професією, сімейним станом.

У західній соціології дослідження соціального статусу значною мірою спираються на концепцію соціальної стратифікації німецького соціолога М. Вебера (1864–1920), згідно з якою статусні групи є найважливішими елементами соціальної структури. Такі групи характеризуються специфічним стилем життя, певним типом освіти і занять, сприйняттям певних цінностей і вірувань, дотриманням правил поведінки, звичаїв і традицій.

Виходячи із соціального статусу, людина, як член суспільства виконує ту чи іншу роль.

Соціальна роль визначається в соціології як нормативний зразок поведінки індивіда, що займає певну соціальну позицію у суспільстві, групі, організації і виконує відповідні функції. Виконуючи ті чи інші соціальні ролі в суспільстві, індивід має можливість одні з них вибирати вільно (роль матері, батька), інші йому дано незалежно від його волі і бажання (роль жінки, чоловіка, національність, раса). Із соціальною роллю, як правило, пов'язують певні права та обов'язки індивіда, ступінь реалізації яких залежить не тільки від змісту рольових вимог, а й від можливостей і якості його самого.

Для визначення сукупності соціальних ролей, які виконує у суспільстві особистість, використовують два основні поняття: спосіб життя як відображення соціального в індивідуальному; стиль життя як відображення індивідуального в соціальному. Кожний соціальний статус має свій рольовий набір, тобто дотримання людиною певних зразків і норм поведінки, що впливають із соціального статусу.

Питанням соціального статусу і соціальної ролі багато уваги приділяв відомий американський антрополог Ральф Лінтон (1893-1953 рр.), який тривалий час вивчав звичаї різних народів. У своїй праці «Про статус і роль» Лінтон пише про те, що функціонування суспільства залежить від наявності певних зразків (моделей) відповідної поведінки індивідів або груп індивідів. Різні позиції в цих зразках поведінки називаються статусами. Поняття статусу означає певну позицію в окремій структурі. Таким чином, індивід має багато статусів. Статус конкретного індивіда складається з суми всіх статусів, які він займає. На думку Р.Лінтона, основними підставами для приписування статусу є стать і вік. Однак це приписування значною мірою зумовлене культурою того суспільства, в якому це відбувається.

Розглядаючи *третє питання*, доцільно було б зазначити, що індивідом народжуються, а особистістю людина стає в процесі соціалізації. Отже, соціалізація – це процес входження індивіда в соціальне середовище через засвоєння певної системи знань, норм, цінностей, традицій, ідеалів і т.п., які притаманні повноправним членам суспільства. Існують різні концепції соціалізації людини. Необхідно зосередити свою увагу на питанні: який внесок у розробку теорії соціалізації зробили зарубіжні і вітчизняні соціологи.

У сучасній соціології сутність процесу соціалізації відображається через його моделювання. До сучасних моделей соціалізації належать: «психоаналітична або особистісного контролю» (З.Фройд), «рольового тренінгу» (Т. Парсонс), «соціального навчання» (Дж. Г.Доллард, Б.Скіннер та ін.), «міжособистісного спілкування» (Ч.Х.Кулі, Дж.Мід та ін.), «когнітивна» (Ж. Піаже, А. Маслоу та ін.), «модель інкультурації» (Ф. Баос, В. Малиновський) та «еволюційна» (Е. Еріксон).

Основними інститутами соціалізації є сім'я, дошкільний колектив, школа, навчальний, трудовий колектив. Слід проаналізувати і з такі поняттями, як соціальна адаптація особистості, інтеріоризація.

У сучасній соціології зв'язок між процесами соціалізації та адаптації вивчається багатьма дослідниками (І. Кон, І. Милославова, Т. Шабутані, Г. Югай та ін.). Цей зв'язок стосується безпосереднього механізму соціалізації. Адаптація людини є складним соціально-зумовленим явищем, для якого характерна діалектично суперечлива єдність трьох рівнів адаптивної поведінки людини: біологічного, психологічного та соціального при провідній визначальній ролі останнього рівня.

Порівнюючи розуміння соціалізації з поняттям «соціальна адаптація» в широкому розумінні (тобто адаптація людини в цілому), необхідно зазначити, що вони тісно взаємопов'язані і мають цілий ряд як соціальних, так і відмінних рис. У діалектичній взаємодії перебувають функції соціалізації та адаптації. Так, на певному рівні соціалізації у взаємодії особистості та середовища виникає момент динамічної рівноваги, погодження норм та традицій середовища й поведінки людини.

Варто зазначити, що сутність адаптивно-розвиваючої концепції соціалізації полягає у розгляді соціалізації як взаємодії людини, що триває все її життя, з навколишнім середовищем за допомогою адаптації, що змінюють одна

одну у кожній із сфер її життєдіяльності.

При розгляді *четвертого питання* варто звернути увагу на той факт, що девіантна поведінка (від латинського «deviatio» – відхилення) – це поведінка, що не відповідає офіційно встановленим або фактично складеним у суспільстві нормам. У широкому розумінні девіантна поведінка – це все, що викликає незадоволення громадської думки.

При підготовці до даного питання варто розглянути ряд концепцій, що пояснюють причини девіантної поведінки: біологізаторська концепція; психологічна концепція; концепція «соціальної дезорганізації»; концепція «стигматизації»; культурологічна концепція.

При розгляді *п'ятого питання* варто розглянути теорію аномії (разрегульованості, «безнормності») Е. Дюркгейма – девіація, зокрема самогубства, відбуваються внаслідок порушення або відсутності ясних соціальних норм. Норми управляють поведінкою людей, вони знають, чого очікувати від інших і чого чекають від них. Однак під час криз або радикальних соціальних змін, наприклад, у зв'язку зі спадом ділової активності й невтримною інфляцією, люди відчують заплутаність й дезорієнтацію. Статистичні дані свідчать, що під час несподіваних спадів і підйомів рівень самогубств стає вище звичайного. Дюркгейм вважав, що несподівані занепад і процвітання пов'язані з порушенням «колективного порядку». Соціальні норми руйнуються, люди втрачають орієнтири – все це сприяє девіантній поведінці.

Також варто зосередити увагу на вивченні теорії аномії Р. Мертон. На його думку, девіантна поведінка обумовлена аномією як неузгодженістю між проголошеними даною культурою цілями й соціально схвалюваними засобами їхнього досягнення. У рамках своєї концепції Мертон розробив типологію девіантних учинків.

При розгляді *п'ятого питання* варто звернути увагу, що суспільство постійно бореться з різними видами девіантної поведінки за допомогою соціального контролю. Соціальний контроль – це сукупність норм і цінностей суспільства, він передбачає використання санкцій проти девіантів. Основні механізми: 1) власний контроль. Здійснюється шляхом покарання, санкцій. Це контроль зовнішній; 2) внутрішній контроль. Передбачає засвоєння соціальних норм і цінностей особистістю; 3) непрямий контроль. З боку законослухняної групи, духовні цінності якої є тиском на особистість, і останній доводиться співвідносити свої вчинки з часткою суспільства; 4) доступність різноманітних законних засобів задоволення потреб, які є альтернативні протиправним або аморальним. Контроль з боку суспільства може бути неформальним (з боку близького оточення) і формальним (з боку соціальних організацій).

При розгляді *сьомого питання* варто звернути увагу на проблему соціальної маргінальності в сучасному українському суспільстві.

Питання цільових виступів

1. Які особливості характерні для соціологічного, філософського і психологічного аспектів дослідження особистості? У чому полягає специфіка соціологічного підходу до визначення особистості?

2. Як розуміти поняття «соціологічна структура особистості»?
3. Розкрийте соціальні ролі, які характерні для сучасної особистості.
4. Чому соціальний статус є визначальним в розкритті соціальної ролі особистості?
5. Розкрийте зміст понять «соціальна адаптація», «соціальна установка», «соціальна поведінка людини».
6. Яка роль цінностей і ціннісних орієнтацій у Вашому житті й у житті суспільства?
7. Які основні стадії соціалізації та інститути соціалізації на цих стадіях?
8. Перед яким ціннісним вибором стоїть сучасна українська молодь?
9. Який вплив на свідомість і діяльність людини мають ЗМІ, і як ви оцінюєте нинішній стан ЗМІ?
10. Що є визначальною основою соціальної діяльності?
11. У чому полягає сутність девіантної поведінки?
12. Розкрийте зміст структурної теорії особистості З. Фрейда.
13. Назвіть основні потреби особистості і розкрийте їх взаємозв'язок (за теорією А. Маслоу).
14. Охарактеризуйте етапи соціалізації особистості за теорією американського вченого Е. Еріксона.
15. Яку поведінку називають девіантною?
16. Яку поведінку називають делінквентною?
17. Які причини девіантної і делінквентної поведінки?
18. Назвіть функції суспільних девіацій.
19. Обґрунтуйте біологічні та психологічні теорії девіантної поведінки і злочинності.
20. Розкрийте суть основних соціологічних теорій девіантної поведінки і злочинності.
21. Який стан суспільства можна кваліфікувати як аномію?
22. Розкрийте зміст поняття «соціальна патологія».
23. Що таке соціальний контроль і чому він є необхідною умовою функціонування суспільства?
24. Що таке «маргіналізація»? Назвіть відмінності природної, вимушеної та насильної маргіналізації.
25. Охарактеризуйте основні маргінальні групи в сучасній Україні. Що вплинуло на їх появу? Які ймовірні тенденції їх розвитку?

Темі рефератів

1. Особистість в умовах суспільної трансформації.
2. Процес становлення теоретичних досліджень соціалізації у західній та вітчизняній соціології.
3. Адаптація людини до соціальної дійсності в сучасній Україні: соціологічний аспект.
4. Формування духовного світу людини як процес її соціалізації.

5. Роль цінностей і ціннісних орієнтацій у житті людини і суспільства.
6. Умови соціального існування особистості в сучасній Україні.
7. Роль спілкування в житті людини.
8. Поняття особистості в соціології філософії і психології.
9. Формування особистості та соціалізація.
10. Значення потреб, інтересів, життєвих цілей у життєдіяльності людини.
11. Соціальні норми як регулятори соціальної взаємодії
12. Соціальна діагностика та шляхи подолання девіантної поведінки
13. Соціальна аномія суспільства та її вплив на поведінку молоді
14. Соціальна маргінальність у сучасному українському суспільстві

Література

1. Гарасимів Т., Базарник М. Методологічна дилема дефініції «соціалізація» у філософсько-правових концепціях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. Львів, 2016. № 855. С. 158–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_25
2. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
3. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
4. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
5. Кравченко Т. О. Соціологія : курс лекцій. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017. 223 с.
6. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>
7. Основи політичної соціології : навчальний посібник для студентів соціогуманітарних спеціальностей / М. А. Безносів, Т. М. Дублікаш, А. Д. Литовченко та ін. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 252 с. URL: <http://socio.karazin.ua/resources/7076709d4b1faf34276aaffdb5f6186f.pdf>
8. Пономаренко Т. О. Існування людини в умовах «соціального канібалізму»: виклики сучасності (філософсько-аксіологічний аналіз). *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал / МОН України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка ; [редкол.: М. М. Ведмедєв, В. С. Бугрій, І. О. Снегирьов та ін.]. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. № 1 (19). С. 65–78. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/8365/1/ponomarenko.pdf>
9. Попович О. В. Процес соціалізації та процес інкультурації. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. Харків, 2016. Вип. 46 (2). С. 170–182. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2016_46\(2\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2016_46(2)_19)
10. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри : монографія / за ред. Л. Г. Скокової. Київ : Інститут соціології НАН

України, 2021. 295 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/monografiya21_04_22.pdf

11. Ровенчак О., Химович О. Ідентичність потенційного мігранта і міграційна ідентичність: формування і відповідні практики. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 2. С. 97-116. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>

12. Сердюк О. О. Молодь та наркотики – 2021 : результати моніторингу залежної поведінки серед молоді м. Харків 1995–2020 років та студентського модуля Українського лонгітюдного дослідження (ULS+) : монографія / Сердюк О. О., Бурлака В. В., Даниленко Г. М., Бобро Н. В., Базима Б.О., Щербакова І. В. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. 92 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/075eab33-7026-4cdc-9efb-ac56dc273a62/content>

13. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2020. 344 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18268/1/Monokol_8.pdf

14. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

15. Яремчук С. С. Соціологія : навч. посібник. 3-тє вид., випр.і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 240 с. URL: <https://cutt.ly/9wjKZgsI>

Тема № 7. Соціологія молоді

Семінарське заняття. Соціологія молоді

Навчальна мета заняття: усвідомити сутність соціології молоді як спеціальної соціологічної теорії, її основні поняття і категорії; розглянути соціологію молоді як складову державної молодіжної політики; дослідити молодь як об'єкт суспільних впливів і суб'єкт суспільного розвитку.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Молодь як соціально-демографічна група.
2. Предмет і завдання соціології молоді.
3. Молодь і сучасне суспільство.

Методичні вказівки

При підготовці до *першого питання* необхідно звернути увагу на розгляд соціології молоді як спеціальної соціологічної теорії. Необхідно розглянути основні поняття і категорії соціології молоді. Соціологія молоді сьогодні є однією з найбільш важливих складових соціологічного знання. Процес становлення демократичного суспільства, передбачає активну участь у ньому, насамперед, молодого покоління, оскільки саме його представникам доведеться будувати якісно нове суспільство й жити в ньому.

Молодь є об'єктом вивчення багатьох наук, у тому числі й соціології. Для вивчення цієї категорії суспільства соціологи поєднують різні напрямки таких суспільних наук, як вікова психологія, демографія, соціальна антропологія, педагогіка та ін. У цьому комплексі наук соціологія виконує синтезуючу роль, оскільки розглядає молодь більш широко, об'ємно й різнопланово.

Як специфічна соціально-демографічна група суспільства молодь характеризується віковими рамками, певним місцем, що вона займає в соціальній структурі суспільства, особливостями соціального становлення й розвитку.

Все це в сукупності, з одного боку, відрізняє молодь від інших вікових і соціальних груп суспільства, а з іншої, дозволяє їй об'єктивно займати досить своєрідне місце у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Молодь – це диференційована соціальна група, якій властиві риси соціальної спільності і яка має специфічні соціально-психологічні, соціальні, культурні і інші особливості, у тому числі й способу життя, перебуває в процесі соціалізації, має свій соціальний вік і відповідно до потреб часу може бути творцем або родоначальником нової соціальної й культурної реальності.

В залежності від такого визначення молоді, соціологію молоді можна визначити, як науку, що досліджує специфічну соціально-демографічну групу, що перебуває в процесі переходу від дитинства в світ дорослих і переживає важливий етап сімейної і несімейної адаптації, включення у свій внутрішній світ норм і цінностей суспільства, створення своїх соціальних і професійних

очікувань, потреб, орієнтацій, ролей і статусу, форм поводження і свідомості, специфічних рис молодіжної культури. Цей процес проявляється в специфічних молодіжних формах поведінки і свідомості, у поняттях молодіжної субкультури, моди, музики, мови і т.д.

При підготовці до *другого питання* необхідно розкрити предмет і завдання соціології молоді, зауваживши, що соціологія молоді – це соціологічна дисципліна, що функціонує на трьох рівнях: загальнометодологічному (грунтуючись на визнанні молоді як окремої спільності і суб'єкта суспільного розвитку); спеціально-теоретичному та емпіричному.

Варто усвідомити, що сновними завданнями соціології молоді є: дослідження ролі і місця молоді в соціальному розвитку суспільства; вивчення тенденцій зміни її соціального вигляду, норм, цінностей інтересів; аналіз процесів, які відбуваються в молодіжному середовищі; виявлення й прогнозування на цій основі напрямків розвитку молодіжних проблем і розробка соціальної політики щодо різних груп молоді.

Найважливішим завданням соціології молоді є як традиційне вивчення об'єктивного положення молоді в сучасному суспільстві, так і визначення суб'єктивного стану цієї соціальної спільності – тенденцій, змін, потреб, ціннісних орієнтацій, життєвих планів, ідеалів, соціальної зрілості й ідейності. Це дає можливість визначити, який новий зміст у життя суспільства привносить нове покоління.

Сьогоднішні завдання соціології молоді полягають у створенні власних теорій, визначенні основних базових положень і принципів досліджень. Мова йде про переосмислювання ролі молоді в історичному процесі взагалі і у процесах національного відродження та становлення державності України, подолання споживчого відношення до неї з боку суспільства і його соціальних інститутів, а також можливості й необхідності розробки нових підходів до аналізу молоді і її проблем.

Під час підготовки до розгляду *третього питання* семінарського заняття варто звернути увагу на той факт, що молоді властиві такі риси, як динамізм, оновлення, основною ж рисою є її відповідність потребам часу. Ця риса проявляється в соціальній зрілості, освоєнні й прийнятті суспільних відносин, творчій діяльності. Разом із цим молоді, маючи загальні, характерні для її покоління риси, диференціюється на групи, які займають у соціальній структурі суспільства неоднакове місце, відрізняються змістом і значимістю своєї ролі, своєрідністю культури і виконують тільки їм властиві функції.

Центральною в соціології молоді є проблема самовизначення й самореалізації молодого покоління, його соціальні ролі : «загубленого покоління», «авангардного покоління», «перерваного покоління» і т.д. Для постановки подібних соціальних діагнозів і прогнозів вивчається спосіб життя, своєрідність групової свідомості, потреби й запити, структури та ієрархія життєвих цінностей, реалізація життєвих планів і надій різних груп молоді.

Питання цільових виступів

1. Соціологія молоді, основні поняття і категорії.
2. Соціальний вік молоді.
3. Ціннісні орієнтації і потреби молоді.
4. Проблеми, з якими стикається сучасна молода людина.
5. Роль і місце молоді у сучасному суспільстві.
6. Дослідження молоді у сучасному суспільстві: стан, проблеми, напрямки.
7. Етапи становлення та розвитку вітчизняної соціології молоді.
8. Проблеми розвитку соціології молоді на сучасному етапі.
9. Методологічні підходи та методи соціологічних досліджень молоді як суб'єкта соціальних відносин.
10. Вплив молоді на процеси трансформації сучасного українського суспільства.
11. Молодіжний рух: його місце і роль в системі особистісних і суспільних перетворень.
12. Молодіжні субкультури як фактор еволюційного оновлення сучасного суспільства.

Теми рефератів

1. Соціологія молоді, основні поняття і категорії.
2. Роль і місце молоді у сучасному суспільстві.
3. Дослідження молоді у сучасному суспільстві: стан, проблеми, напрямки.
4. Вплив молоді на процеси трансформації сучасного українського суспільства.
5. Молодіжний рух: його місце і роль в системі особистісних і суспільних перетворень.
6. Молодіжні субкультури як фактор еволюційного оновлення сучасного суспільства.

Література

1. Бабенко Ю. А. Вільний час і дозвілля української молоді в умовах нової соціокультурної реальності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 2. С. 74–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkm_2013_2_21
2. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
3. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
4. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
5. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>
6. Основи політичної соціології : навчальний посібник для студентів соціогуманітарних спеціальностей / М. А. Безносів, Т. М. Дублікаш,

А. Д. Литовченко та ін. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 252 с. URL: <http://socio.karazin.ua/resources/7076709d4b1faf34276aaffdb5f6186f.pdf>

7. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри : монографія / за ред. Л. Г. Скокової. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 295 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/monografiya21_04_22.pdf

8. Ровенчак О., Химович О. Ідентичність потенційного мігранта і міграційна ідентичність: формування і відповідні практики. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 2. С. 97–116. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>

9. Сердюк О. О. Молодь та наркотики – 2021 : результати моніторингу залежної поведінки серед молоді м. Харків 1995–2020 років та студентського модуля Українського лонгітюдного дослідження (ULS+) : монографія / Сердюк О. О., Бурлака В. В., Даниленко Г. М., Бобро Н. В., Базима Б.О., Щербакова І. В. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. 92 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/075eab33-7026-4cdc-9efb-ac56dc273a62/content>

10. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

11. Шульга Р. Пересічна людина на культурному роздоріжжі. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>

12. Яремчук С. С. Соціологія : навч. посібник. 3-тє вид., випр. і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 240 с. URL: <https://cutt.ly/9wjKZgsI>

Тема № 8. Соціологія громадської думки

Семінарське заняття. Соціологія громадської думки

Навчальна мета заняття: визначити предмет і об'єкт соціології громадської думки; розкрити сутність поняття «соціологія масових комунікацій»; усвідомити суб'єкт і об'єкт громадської думки; дослідити закономірності розвитку громадської думки, а також засоби формування громадської думки; визначити вплив громадської думки на розвиток суспільства й особистості.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Соціологія громадської думки як наука: сутність, виникнення та розвиток.
2. Громадська думка як особливий стан реальної свідомості.
3. Джерела і специфіка формування громадської думки.

Методичні вказівки

При підготовці до семінарського заняття необхідно чітко усвідомлювати зміст наступних понять: громадська думка, рівень розвитку демократії, рівень інституціалізації громадської думки, моральна атмосфера в суспільстві, комунікація, засоби масової інформації, комунікативні технології, пропаганда, public relations (PR), види комунікації, функції комунікації, комунікативні процеси, комунікативні дискурси, методи комунікативного аналізу, масова свідомість, громадська думка, суб'єкт та об'єкт громадської думки, структура громадської думки, функції громадської думки, інституціоналізація громадської думки.

При підготовці до *першого питання* необхідно чітко визначити предмет і об'єкт соціології громадської думки та соціології масових комунікацій, а також суб'єкт і об'єкт громадської думки. Соціологія громадської думки – спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає сутність громадської думки, її структуру, функції, канали висловлювання, закономірності її функціонування в різноманітних сферах суспільного життя, політичній, економічній діяльності, соціальному управлінні.

При підготовці до *другого питання* необхідно звернути увагу, що громадська думка – специфічний вияв масової свідомості, що виражається в оцінках (вербальних і невербальних) і характеризує ставлення людей до суспільно значущих подій і фактів, актуальних проблем суспільного життя.

Як соціальний феномен, громадська думка має такі сутнісні характеристики: вона є не арифметичною сумою думок окремих індивідів щодо певного питання, а інтегративним утворенням, яке має історичні, часові, територіальні особливості, складну структуру і виконує певні функції; формується внаслідок висловлювання групи людей, яка є не механічним утворенням, а характеризується певною спільністю інтересів, цілісністю; постає лише щодо актуальних для соціальної спільноти чи суспільства проблем, ситуацій; її характеризують інтенсивність поширення, стабільність, вагомість,

компетентність, соціальна спрямованість; може виражатися як у вербальних судженнях, так і в реальній поведінці; часто є конфліктною.

При з'ясуванні суб'єкта громадської думки необхідно розрізняти поняття «суб'єкт» і «виразник» громадської думки. Виразниками громадської думки можуть бути як окремі індивіди (політичні діячі, журналісти, письменники), так і групи людей. Носієм, суб'єктом громадської думки може бути органічно цілісна група людей, що дає змогу розглядати досліджуване як цілісне, відносно самостійне утворення.

Об'єктом громадської думки є конкретні явища, проблеми, теми, щодо яких може бути висловлена думка громадськості. Різноманітність явищ, фактів, ситуацій, процесів соціального життя породжує різноманітність людських суджень. Процес матеріального виробництва, духовне життя суспільства теж можуть бути об'єктом громадської думки. У простір її інтересів потрапляють як явища, що відбуваються у соціально-економічній, політичній сферах, так і проблеми освіти, охорони здоров'я, виховання тощо.

При встановленні об'єктів громадської думки беруть до уваги: загальну здатність суджень громадської думки віддзеркалювати соціальну реальність, відображати події цієї реальності; формальні критерії, за якими певне явище, подія, проблеми стають об'єктом громадської думки: суспільний інтерес, доцільність, дискусійність, компетентність.

Засоби, форми впливу громадської думки на суспільне життя різноманітні і реалізуються в її функціях, які виражаються у двох тісно пов'язаних між собою вимірах – горизонтальному та вертикальному.

Горизонтальний вимір громадської думки. Виявляється в урегулюванні різноманітних стосунків між індивідами в соціальних спільнотах. Його функції забезпечили еволюцію цивілізації. До них належать: оціночна, критична, діагностична, нормативна, виховна функції.

Вертикальний вимір громадської думки. Передбачає розгляд функцій громадської думки як соціальної інституції, найпомітнішими серед яких є: експресивна, консультативна, функція тиску на владу, директивна.

При підготовці до *третього питання* варто зауважити, що засоби масової інформації виражають і формують громадську думку, яку прийнято розглядати як колективне судження людей, в якому ставлення до подій і явищ виявляється у формі схвалення, осуду або вимоги. Громадська думка формується в процесі руху інформації в суспільстві, відображає людське буття, суспільну практику людей і виступає як регулятор діяльності. Вона створюється під впливом буденної свідомості, емпіричних знань, навіть забобонів, а також науки, мистецтва, політики і, зрозуміло, всіх джерел масової комунікації. Будучи станом суспільної свідомості, громадська думка є ніби посередницею між свідомістю і практичною діяльністю людей. Не підмінюючи ні однієї із форм суспільної свідомості, не спираючись на організовану силу як закон, не визначаючи цілей, як це робить програма, громадська думка з допомогою специфічних засобів, шляхом схвалення або осуду, захоплення чи зневаги, акцентування інтересів, раціональної та емоційної оцінки людей і їхніх учинків сприяє трансформації тих чи інших ідей у конкретні вчинки.

Отже, виражаючи і формуючи громадську думку, засоби масової інформації, з одного боку акумулюють досвід і волю мільйонів, а з другого – впливають не тільки на свідомість, а й на вчинки, групові дії людей. Тоталітарні режими не рахуються з громадською думкою. У демократичному суспільстві управління соціальними процесами передбачає вивчення та вплив засобів масової інформації саме на громадську думку. Тому засоби масової інформації стають важливим компонентом демократичних форм управління соціальними процесами.

Основними каналами вияву громадської думки є референдум, опитування населення, збори, маніфестації, всенародні обговорення.

Питання цільових виступів

1. Громадська думка як соціальний інститут, сутність, джерела і специфіка формування.
2. Структура, канали висловлювання та функції громадської думки.
3. Закономірності функціонування громадської думки в Україні і проблеми її вивчення.
4. Громадська думка і соціальне управління.
5. Громадська думка як фактор соціальних змін.
6. Масова комунікація і соціальні стереотипи.
7. Роль засобів масової комунікації у соціалізації індивідів.
8. Наведіть приклади ролі мас-медіа у формування гендерних стереотипів в українському суспільстві.

Теми рефератів

1. Громадська думка в Україні : стан і проблема інституціоналізації.
2. Теорія «масової людини» та європейський суспільний розвиток.
3. Плітки як соціальне явище : джерела та динаміка.
4. Постмодерністські концепції мас-медіа.
5. Вибірчі технології в сучасному соціумі : європейська традиція та український досвід.
6. Плітки в суспільстві : джерела і динаміка.
7. Громадська думка як об'єкт «паблік рілейшнз».
8. Громадська думка студентської молоді.

Література

1. Бурлачук В. Привид свободи. Доля демократичних інститутів в Україні *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 2. С. 182–203. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>
2. Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українське суспільство : матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н. В. Паніної / За наук. ред. Є. І. Головахи, О. Г. Стегнія, О. О. Максименко. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 170 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/library/global_and_local_crises.pdf
3. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ,

2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>

4. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf

5. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>

6. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>

7. Лебідь А. Є., Тимофеева Т. Концепція справедливого повстання: концептуалізація, легалізація та легітимація природного права. *Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції* : матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції (м. Суми, 18 червня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 122–126. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/88621/1/Lebid%20legitimation.pdf>

8. Основи політичної соціології : навчальний посібник для студентів соціогуманітарних спеціальностей / М. А. Безносів, Т. М. Дублікаш, А. Д. Литовченко та ін. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 252 с. URL: <http://socio.karazin.ua/resources/7076709d4b1faf34276aaffdb5f6186f.pdf>

9. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри : монографія / за ред. Л. Г. Скокової. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 295 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/monografiya21_04_22.pdf

10. Ровенчак О., Химович О. Ідентичність потенційного мігранта і міграційна ідентичність: формування і відповідні практики. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 2. С. 97-116. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>

11. Соціологічні та політологічні студії : підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. професора А. С. Лобанової. К. : Каравела, 2018. 520 с. URL: <https://cutt.ly/MwjKfPzW>

12. Титаренко О. О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

13. Яремчук С. С. Соціологія : навч. посібник. 3-тє вид., випр. і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 240 с. URL: <https://cutt.ly/9wjKZgsI>

Тема № 9. Соціологія освіти

Семінарське заняття. Соціологія освіти

Навчальна мета заняття: розкрити сутність соціології освіти як галузевої соціологічної теорії; дослідити особливості світової кризи освіти та виділити основні шляхи виходу з неї.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Соціологія освіти як наука: об'єкт, предмет і сутність її складових.
2. Соціальний інститут освіти, його функції у суспільстві.
3. Система освіти в індустріально розвинутих країнах.
4. Система освіти в Україні.

Методичні вказівки

Під час підготовки до *першого питання*, здобувачі освіти повинні усвідомити, що соціологія освіти вивчає освітній механізм оволодіння людьми знаннями, накопиченими наукою і соціальною практикою, а також механізми передачі цих знань через соціальні інститути. У цьому розумінні соціологія освіти тісно пов'язана з педагогікою (загальною, спеціальною, соціальною), яка вивчає специфіку освітнього процесу. Однак, соціологія освіти має свій власний предмет. Вона вивчає взаємозв'язок системи освіти з іншими соціальними системами суспільства, його соціальними інститутами, вплив освіти на вдосконалення соціальної структури й розвиток суспільних відносин, на ефективність трудової діяльності. Предметом соціології освіти є процес інтелектуальної соціалізації особистості з врахуванням конкретних умов.

Основи західної соціології освіти були закладені Е. Дюркгеймом і М. Вебером. Вони досліджували соціальні функції освіти, зв'язок системи освіти з економічними й політичними процесами. Навчальні заклади й педагогічні процеси аналізувалися з соціологічної точки зору. Потім І. Парсонс запропонував дослідити освіту як інструмент соціалізації, розглянути елементи системи освіти, навчальні заклади як соціальні системи. У рамках цього підходу вивчаються школи, класи, неформальні групи, соціально-психологічний клімат, групові процеси, джерела конфліктів, стиль викладання (У. Гордон, Дж. Гетцельс, Дж. Колеман). У 70-ті-80-ті роки аналізується вплив соціального стану студентів на успіхи в освіті й можливості отримання вищої освіти. Н. Гросс та Р. Коллінс вивчають зв'язок освіти з соціальною стратифікацією, П. Бурдьє і М. Ханнан – з економічними і політичними процесами.

При підготовці до *другого питання* варто звернути увагу, що система освіти – один із найбільш ефективних соціальних інститутів, що активно впливають на процеси функціонування і розвитку суспільно-економічної формації, усередині якої поданий соціальний інститут створюється і вдосконалюється в інтересах пануючих класів.

Система освіти може розглядатися у якості складової частини надбудови суспільства. Однак, тільки таке трактування було б неповним. Система освіти, безпосередньо взаємодіючи з соціальною структурою суспільства, сукупністю його виробничих відносин, у той же час впливає опосередковано на продуктивні сили, а також відображає зміни в їх рівні й структурі. Крім того, система освіти має деяку відносну самостійність як від базисних, так і від надбудовних відносин і здатна впливати на ті й інші власною активною дією. Соціальні функції освіти спрямовані на збереження суспільства як системи.

Під час опрацювання *третього питання* варто звернути увагу на світові тенденції розвитку освіти, передові освітні системи та приклади зарубіжних країн у розбудові освітнього середовища, створення освітніх хабів тощо.

Четверте питання передбачає дослідження системи освіти України, опрацювання концепцій розвитку освіти та визначення кризових явищ.

Питання цільових виступів

1. Соціологія освіти як наука: об'єкт, предмет і сутність її складових.
2. Соціальний інститут освіти, його функції у суспільстві.
3. Система освіти в Україні.
4. Проблеми та перспективи розвитку освіти в Україні.
5. Особливості світової кризи освіти.
6. Кризові явища в освіті України.
7. Шляхи подолання світової кризи в освіті.
8. Шляхи подолання кризових явищ у вітчизняній освіті.

Теми рефератів

1. Закономірності розвитку інституту освіти.
2. Багатоманітність моделей управління освітою.
3. Система управління освітою в Україні.
4. Глобальні проблеми людства як фактор трансформації освітніх систем у сучасному світі.
5. Криза системи освіти в Україні: причини і шляхи подолання.
6. Головні тенденції початку освітнього реформування у провідних країнах Заходу.
7. Демократизація вищої школи.
8. Елітаризація вищої освіти.
9. Диверсифікація системи вищої освіти.

Література

1. Бурлачук В. Привид свободи. Доля демократичних інститутів в Україні *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 2. С. 182–203. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>
2. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
3. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL:

https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf

4. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
5. Кравченко Т. О. Соціологія : курс лекцій. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017. 223 с.
6. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>
7. Купрій Т. Г. Соціологія освіти : навчальний посібник. К. : Видавництво «Логос», 2014. 304 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4497/1/T_Kupriy_SO_IS.pdf
8. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри : монографія / за ред. Л. Г. Скокової. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 295 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/monografiya21_04_22.pdf
9. Соціологія освіти : [методичні рекомендації з дисципліни для студентів, які навчаються за напрямом підготовки «Соціологія»] / Н. В. Рожанська. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – 36 с. (Методична серія; вип. 218). URL: <https://cutt.ly/jwjKCgck>
10. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>
11. Яремчук С. С. Соціологія : навч. посібник. 3-тє вид., випр. і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 240 с. URL: <https://cutt.ly/9wjKZgsI>

Тема № 10. Соціологія науки

Семінарське заняття. Соціологія науки

Навчальна мета заняття: розкрити сутність соціології науки як специфічної галузевої соціологічної теорії; визначити закономірності розвитку і функціонування науки, її соціальні функції; розкрити соціальні показники розвитку науки в Україні.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Поняття соціології науки, її витоки та структура.
2. Структура і динаміка науки як соціального інституту: діяльнісний апарат, організаційні форми та ціннісно-нормативний аспекти науки; зовнішня (формальна) та внутрішня (змістовна) сторони науки як соціального інституту.
3. Роль і функції науки в сучасному світі.
4. Проблеми та перспективи розвитку науки в Україні.

Методичні вказівки

При підготовці до *першого питання* семінарського заняття варто звернути увагу, що наука – поняття багатомірне, відповідно американському соціологу Джону Берналу можна виділити такі його аспекти: наука – це інститут (тобто організація людей, що виконують певні завдання у суспільстві); наука – це метод, тобто сукупність засобів відкриття нових сторін і закономірностей природи й суспільства; наука – це накопичення наукових традицій; наука – це важливий фактор розвитку виробництва; наука – це джерело нових ідей.

Ознаками науки є: мета науки – теоретичне відображення дійсності, опис, пояснення, пророкування процесів і явищ; прагнення до отримання нових знань; наукове знання має системний характер і будується за принципом «все про об'єкт»; об'єкти науки не зводимі до реальних об'єктів – вони мають індивідуальний характер; наука має свою мову й засоби пізнання.

Отже, наука – це одночасно й складна, функціонуюча система знань, що створює наукову картину світу, і форма діяльності, що спрямована на вироблення і теоретичну систематизацію нових об'єктивних знань про дійсність.

Друге питання семінару передбачає розкриття основних закономірностей розвитку науки. Наука рухається вперед пропорційно масі знань, успадкованих нею від минулих поколінь. Починаючи з XX століття, обсяг наукової діяльності подвоюється кожні 10-15 років, а тепер уже кожен рік. Це відображається у рості, кількості наукових відкриттів, а також у кількості людей, зайнятих у науці. У 90-х роках нашого століття кількість вчених і наукових працівників складала більше 90% від загальної кількості вчених за всю історію науки.

Розвиток науки здійснювався у єдності та еволюції. Еволюція відображає лінійний, поступовий розвиток науки, кумулятивний розвиток – накопичення знань. Революція – корінний перегляд раніше визнаного знання, це стосується

не тільки теорій, але й фактів, методів, фундаментальних світоглядних уявлень.

У наш час наука стала головною продуктивною силою суспільства, виробництво – сферою технологічного використання науки. Причини науково-технічної революції різноманітні-це й прорив у мікросвіт, це й оволодіння атомною енергією, це й суспільна потреба в розвитку науки. Соціальні наслідки НТР різноманітні: у наявності тріади економічного росту – науки, техніки, виробництва; виник новий суспільний розподіл праці – людина звільняється з сфери матеріального виробництва від важкої механічної праці. Безробіття зростає, збільшується нестабільність робочих місць; збільшується розрив між отриманою кваліфікацією і новими вимогами виробництва; збільшується вільний час. Посилюється можливість реалізувати свій потенціал у сфері виробництва й у сфері дозвілля.

При підготовці до *третього питання* семінарського заняття варто звернути увагу на три групи соціальних функцій науки: функції культурно-світоглядні; функції науки як безпосередньої продуктивної сили; функції науки в системі управління суспільством.

При підготовці до *четвертого питання* варто дослідити проблеми та перспективи розвитку науки в Україні у порівнянні світовими показниками.

Питання цільових виступів

1. Мотивація діяльності вчених та їх суспільна оцінка.
2. Наука, техніка, знання в соціологічному контексті
3. Джерела сучасної науки.
4. Наука як соціальний інститут і система ідей.
5. Соціальні показники розвитку науки в Україні.
6. Науково-технічна революція.

Теми рефератів

1. Наука, техніка, знання в соціологічному контексті
2. Джерела сучасної науки.
3. Наука як соціальний інститут і система ідей.
4. Від соціології знання до соціальної епістемології.
5. Північно-американське коріння соціології науки: розвиток парадигми Р. Мертона.
6. Розвиваючи парадигму Мертона: інституційний підхід до науки.
7. Соціологія наукового знання: від Куна до “науки постмодерну”.
8. Соціологія наукового знання: мікро та макро версії соціологічного релятивізму і соціального конструктивізму.
9. Сучасна соціологія науки третього покоління. Дебати про «кінець науки».
10. Наука в «дзеркалі» громадської думки.
11. Режими виробництва наукового знання.

Література

1. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>

2. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
3. Денежніков С. С. Методологія форсайту в науковому прогнозуванні майбутнього. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2015. № 1(11). С. 108–117. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/454/1/Metodolohiya%20forsaytu.pdf>
4. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
5. Кравченко Т. О. Соціологія : курс лекцій. Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2017. 223 с.
6. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>
7. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри : монографія / за ред. Л. Г. Скокової. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 295 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/monografiya21_04_22.pdf
8. Соціологічне метатеоретизування: історія та сучасність / За заг. ред. В. Резніка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. 506 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/2019-sociologichne-metateoretizuvannya.pdf>
9. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>
10. Ханстантинов В.О. Філософія науки : курс лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2017. 188 с. URL: <https://cutt.ly/HwjKjeBO>
11. Яремчук С. С. Соціологія : навч. посібник. 3-тє вид., випр.і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 240 с. URL: <https://cutt.ly/9wjKZgsI>

Тема № 11. Соціологія праці

Семінарське заняття. Соціологія праці

Навчальна мета заняття: розкрити сутність, предмет та основні категорії соціології праці як спеціальної галузевої соціологічної теорії; показати сутність праці як основної умови людського існування.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Праця як основна умова людського існування. Праця та її складові.
2. Предмет та основні категорії соціології праці.
3. Соціологічні виміри праці. Поняття про матеріальне і духовне виробництво.
4. Трудові організації та трудові колективи.
5. Система соціального управління. Функції та методи соціального управління.

Методичні вказівки

Вивчення соціології праці та управління має неабияку значущість. Адже праця у соціологічному розумінні є визначальним чинником у становленні людини як особистості, основою соціальної диференціації суспільства, формування соціальних процесів та явищ, засобом створення матеріальних і моральних благ. А в розвитку сучасного суспільства, в умовах перебудови державного апарату, нових вимог до якостей і навичок державних службовців і керівників різних рангів, необхідності підготовки нових кадрів для сфери управління надзвичайно важливою стає управлінська праця.

Вивчення даної теми доцільно розпочати із *першого питання* – з'ясування соціальної сутності праці, її основних характеристик: об'єктивних (зміст праці, характер праці, умови праці) та суб'єктивних (ставлення до праці, мотивація праці, соціально-психологічний клімат, трудова адаптація тощо). Аналізуючи соціальну сутність праці, слід мати на увазі, що праця є фундаментом, на якому базуються соціальні процеси, формуються соціальні відносини. Вона змінює становище різних груп працівників, формує їх соціальне та професійне обличчя.

При подальшому опрацюванні теми студент має акцентувати увагу на таких аспектах, як характеристика різних видів праці, умов праці. Слід звернути увагу також на мотиваційну сферу трудової діяльності.

Для розуміння ролі праці в людському суспільстві при розкритті *другого питання* варто проаналізувати її соціальні функції. Праця – це процес свідомої доцільної діяльності людей, за допомогою якої вони видозмінюють предмети природи й пристосовують їх для задоволення своїх потреб. Процес праці включає у себе три основних моменти: сама праця, предмет праці, засоби праці, за допомогою яких людина впливає на предмет праці. Засоби праці включають у себе знаряддя праці й допоміжні засоби праці – будівлі, дороги, лінії електромереж тощо.

Соціологія праці – це галузь соціології, що вивчає трудову діяльність як

соціологічний процес, соціальні фактори підвищення продуктивності праці, вплив технологічних і соціальних умов на ставлення людей до праці.

Згідно з цим визначенням можна виділити 3 основні предмети соціології праці: перший – це соціальні закономірності взаємодії людей із засобами й предметами праці. Соціологів цікавить ставлення людей до праці на конвеєрі, в екстремальних умовах праці – на висоті, у темряві, в умовах хімічного виробництва, підвищеної радіації тощо. Другий предмет соціології праці – це в цілому комплекс відношень людини й колективу до праці, його характеру, змісту, умов. Йдеться про фактори мотивації відношення людини й колективу до праці, пов'язаних із матеріальною зацікавленістю, змістом праці в цілому. Мотиви трудової діяльності необхідно вивчати з метою підвищення продуктивності праці. Ця група проблем вивчається виключно соціологією праці.

Третій предмет соціології праці – соціальна організація підприємства, колективу, тобто та особлива система відношень, яка створює сукупність позицій, ролей, цінностей, зв'язків між робітниками, які працюють разом, тобто в колективі. Ці проблеми стосуються структури трудового колективу, його функцій, відносин між керівниками і підлеглими. Наприклад, проблема соціально-психологічного клімату колективу, конфліктів у ньому, методів керівництва в колективі, відношень керівництва й лідерства.

Необхідно звернути увагу на такі важливі категорії соціології праці: умови праці; організація праці; види праці; зміст праці; характер праці; ставлення до праці; задоволеність працею; трудовий колектив та інші.

У *третьому питанні* варто звернути особливу увагу на розмежування понять «духовне виробництво» й «матеріальне виробництво».

Духовне виробництво – це вся багатогранна діяльність людей з виробництва, розподілу, обміну споживання та збереження духовних цінностей. Під духовними цінностями розуміють ідеї, уявлення, наукові знання, ідеали, виробництво яких здійснюється за допомогою певних соціальних інститутів. Духовне виробництво охоплює освіту, ідейне, моральне, релігійне, естетичне, правове виховання, різні форми залучення людей до духовної культури через систему культурно-масових закладів, просвітницьких організацій, засобів масової інформації тощо. Результатом духовного виробництва є нові духовні, інтелектуальні та фізичні якості людини і насамперед наука та мистецтво. Останні виступають як органічна частина виробництва людини з усіма її соціальними якостями.

Духовне виробництво має специфічні риси, що відрізняють його від матеріального виробництва: метою духовного виробництва є створення духовного продукту, що не може вимірюватися традиційними способами, які використовуються в матеріальному виробництві, наприклад, грами, метри, літри тощо; продукти духовного виробництва, як правило, неможливо відокремити від процесу їх створення, наприклад, спів, декламування вірша тощо; окрім безпосередньо поставленої мети, тобто виробництва певного духовного продукту, тут переслідується опосередкована мета – духовне виховання людей, формування інформаційної культури та інше; споживання

вироблених ідей не пов'язане з їх знищенням, як це відбувається у випадку виробництва матеріальних речей; духовне виробництво є результатом загальної праці та одночасно її передумовою.

При опрацюванні *четвертого питання* варто усвідомити, що трудова організація – це організаційно закріплена сукупність людей діють за єдиним планом для досягнення значущої для всіх членів організації цілі і для створення певного суспільно необхідного продукту або надання послуг. Такі трудові організації часто називають трудовими колективами.

Трудовий колектив – це об'єднання працівників, що здійснюють спільну трудову діяльність на державному, кооперативному, громадському, приватному підприємстві, установі, організації. У складі єдиного колективу діють трудові колективи цехів, відділів, дільниць, бригад та інших підрозділів.

Організація – це група людей, діяльність яких свідомо координується для досягнення спільної мети. О. В. Ромашов вважає, що для створення організації необхідні (як мінімум) наступні умови: 1) наявність хоча б двох людей, які свідомо вважають себе частиною групи; 2) наявність хоча б однієї мети, дійсно спільною для членів даної групи; 3) наявність членів групи, які свідомо працюють разом, досягаючи спільну мету.

Існують відмінності між поняттями: трудова та виробнича організація. Трудова організація значно ширше виробничої і охоплює працівників виробничих, наукових, навчальних, медичних, культурно-просвітницьких, адміністративних та інших організацій.

Виробнича організація відноситься тільки до сфери матеріального виробництва, в ній поєднуються працівники з метою виробництва матеріальних благ.

Усі трудові організації можна класифікувати за рядом ознак:

1) за формою власності виділяють трудові організації, що мають наступний вигляд власності на засоби виробництва: державна; кооперативна; акціонерна; власність трудового колективу; приватна; спільна з іноземним капіталом; іноземна;

2) за сферами діяльності виділяють: а) організації, що діють у сфері матеріального виробництва (у промисловості, будівництві, сільському господарстві і т. д.); б) організації, що функціонують у невиробничій сфері (установи культури, науки, охорони здоров'я, освіти і т. д.). Власність на засоби виробництва і результати трудової діяльності відіграє важливу соціальну роль у трудовій організації, реалізується в таких аспектах: в) умови досягнення, підтримки і реалізації влади, панування над людьми, підпорядкування конкретних людей та їх груп; г) спосіб максимального багатства, найпривабливішого і легкого виду доходу, отримання перспективної прибутку, а не тільки поточної заробітної плати; д) соціальний престиж, умови входження в клас власників, більш привабливий, ніж клас найманих працівників; е) фактор свободи і самостійності, реалізації підприємницької психології; ж) можливість (ступінь самостійності) прийняття управлінських рішень; з) механізм захисту у трудових відносинах, гарантії робочого місця, контролю заробітної плати, її індексації, умов праці та реалізації його продукту, соціального захисту та

соціальних гарантій і т.д.

Все це, в кінцевому рахунку, визначає «якість» трудової організації, тобто рівень її згуртованості, одностійності, організованості та ефективності. Призначення трудової організації полягає в ефективній трудовій діяльності, в задоволенні потреб працівників, в зниженні витрат виробництва, у підвищенні рівня організації виробництва; підвищенні обсягів і якості продукції; максимальному врахуванні запитів споживача і зниження цін з метою завоювання ринків збуту, тобто до забезпечення економічного зростання країни та процвітання суспільства.

Розглядаючи *п'яте питання*, варто зауважити той факт, що соціальне управління здійснюється за допомогою регулювання відносин між окремими спільнотами людей згідно з головними завданнями розвитку суспільства. Визначення соціального змісту цих завдань, шляхів і засобів їх розв'язання є цільовою функцією соціального управління. Вона полягає в усуненні суперечностей суспільного розвитку, гармонізації інтересів різних соціальних груп.

Наукове управління життєдіяльністю суспільства за своєю соціальною сутністю є процесом приведення суб'єктивної діяльності людей у відповідність із потребами суспільного розвитку. Але таке узгодження, досягнення єдності відбувається лише за допомогою системи управління.

Систему соціального управління становлять: методи управління – планування, організація, контроль, облік, аналіз, стимулювання, виховання; засоби цілеспрямованого впливу на соціальні процеси – управлінські рішення, виробничі завдання, розпорядження, накази, прохання, норми, стимули, санкції; організаційна структура – внутрішня побудова системи, яка відбиває особливості розподілу та кооперації праці, технічні засоби збирання, збереження та передавання інформації, мотивацію тощо.

Ядром системи управління є люди – керівники, спеціалісти, допоміжний персонал і робітники. Система управління спрацьовує на всіх рівнях вияву соціальних процесів (суспільство, організація, особистість).

Найбільш загальна її соціальна мета – використання організаційно-технічних, економічних і соціальних можливостей об'єкта управління для розв'язання соціальних завдань.

Нинішня життєдіяльність будь-якої соціальної організації потребує вдосконалення системи управління, позбавлення її бюрократизму та формалізму. Розробка та запровадження відповідної системи управління починається зі збирання інформації. Ця функція відкриває управлінський цикл, і її сутність проявляється в обґрунтуванні мети управління, завдань та засобів їх реалізації.

Питання цільових виступів

1. Доведіть, що праця є соціальним базовим процесом.
2. У категоріальному апараті соціології праці та управління є такі поняття, як «характер праці» та «зміст праці». Розкрийте сутність цих категорій і зробіть їхній порівняльний аналіз.

3. Важливою характеристикою праці є умови праці. Охарактеризуйте основні різновиди умов праці.
4. У процесі трудової діяльності існує взаємодія працівника і колективу, їх пристосування одне до одного, тобто відбувається трудова адаптація. Дайте характеристику основних видів адаптації.
5. Існують поняття «управління» та «керівництво». Розкрийте відмінність між ними.
6. Для спільної трудової діяльності люди об'єднуються в трудові колективи. Розкрийте основні функції та типи трудових колективів.
7. У трудових колективах виникають соціально-трудова відносини. Назвіть суб'єктів соціально-трудова відносин і дайте характеристику основних типів соціально-трудова відносин.

Теми рефератів

1. Значення соціології праці та управління у вирішенні соціально-економічних проблем сучасного українського суспільства.
2. Проблеми функціонування трудових організацій різних форм власності за ринкових умов.
3. Проблеми формування трудової мотивації в сучасних умовах господарювання.
4. Соціальні інститути у сфері праці.
5. Соціально-трудова відносини і процеси у сфері праці.
6. Праця як цінність в уяві сучасної молоді.

Література

1. Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українське суспільство : матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н. В. Паніної / За наук. ред. Є. І. Головахи, О. Г. Стегнія, О. О. Максименко. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 170 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/library/global_and_local_crises.pdf
2. Горlach М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
3. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
4. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
5. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>
6. Основи політичної соціології : навчальний посібник для студентів соціогуманітарних спеціальностей / М. А. Безносів, Т. М. Дублікаш, А. Д. Литовченко та ін. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 252 с. URL: <http://socio.karazin.ua/resources/7076709d4b1faf34276aaffdb5f6186f.pdf>
7. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри : монографія / за ред. Л. Г. Скокової. Київ : Інститут соціології НАН

України, 2021. 295 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/monografiya21_04_22.pdf

8. Ровенчак О., Химович О. Ідентичність потенційного мігранта і міграційна ідентичність: формування і відповідні практики. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 2. С. 97–116. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>

9. Соціологічні та політологічні студії : підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. професора А. С. Лобанової. К. : Каравела, 2018. 520 с. URL: <https://cutt.ly/MwjKfPzW>

10. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

11. Яремчук С. С. Соціологія : навч. посібник. 3-тє вид., випр. і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 240 с. URL: <https://cutt.ly/9wjKZgsI>

12.

Тема № 12. Соціологія вільного часу та дозвілля

Семінарське заняття. Соціологія вільного часу та дозвілля

Навчальна мета заняття: усвідомити роль та значення вільного часу у житті людства; визначити сутність та предмет соціології вільного часу та дозвілля; визначити основні види соціокультурної діяльності на дозвіллі.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Предмет та історія формування соціології вільного часу. Загальне поняття вільного часу.
2. Специфіка і структура вільного часу. Вільний час (дозвілля) як соціальний інститут.
3. Культурно-дозвіллева діяльність як соціальний феномен.
4. Основні види соціокультурної діяльності на дозвіллі.
5. Самоменеджмент вільного часу.

Методичні вказівки

Під час розгляду *першого питання* варто звернути увагу, що соціальний прогрес, становлення постмодерного суспільства, порушення традиційних співвідношень між робочим і неробочим часом, призводять до зміни соціальних функцій останнього, зростання ролі вільного часу і дозвілля в житті суспільства. Усе це дало підставу говорити про сучасне суспільство як цивілізацію дозвілля (Ж. Дюмазедьє, Ж. Фурастьє). В умовах інтенсифікації виробництва і зростання напруження в режимі трудової діяльності сфера дозвілля і вільного часу стає все більш соціально цінною та привабливою для людини, як така, що створює умови для повної і всебічної реалізації індивіда, прояву його особистісного і соціального потенціалу. Соціологія вільного часу і дозвілля є чи не наймолодшою в колі галузевих соціологій (соціологія освіти, культури, політики), що вивчають соціально-культурну сферу суспільства. Системне дослідження проблем дозвілля як соціального феномена, його джерел і функцій розпочалось із створення у 1996 році Українського центру культурних досліджень та початком підготовки на базі вузів соціологів культурно-дозвіллевої сфери. Сучасна соціологія дозвілля розвивається як прикладна галузь, представлена в царині соціологічного знання численними, різними за науковим рівнем та адекватністю відображення соціальної дійсності конкретносоціологічними дослідженнями. Тому підготовка соціологів, професійне призначення яких пов'язане з вивченням стану та перспектив розвитку суспільства (а сфера культури займає не останнє місце, особливо сьогодні), передбачає ознайомлення їх з існуючим досвідом вивчення проблем дозвілля та науковими методами його пізнання.

Соціологія вільного часу – галузь соціології, яка вивчає життєдіяльність, відносини й орієнтації людей у сфері вільного часу. Соціологія дозвілля – це галузь соціології, що вивчає складову соціології вільного часу, яка спрямована

на використання часу індивідами до своїх власних інтересів, уподобань, з метою відновлення і розвитку свого інтелекту, фізіології і духовності. Об'єктом соціології вільного часу та дозвілля є безпосередньо вільний час та дозвілля, як частина соціального часу. Предметом соціології вільного часу і дозвілля є вивчення дозвілля як соціально-культурного феномена, його мети, завдань, видів, напрямків, організацій та сфер реалізації.

Підготовка до *другого питання* передбачає дослідження вільного часу (дозвілля) як соціального інституту. Варто зауважити, що інституціоналізація дозвілля – тривалий та складний процес. Ще з Античних часів люди усвідомили значущість вільного часу та дозвілля. В цілому, осягненню суті та специфіки дозвілля як соціального інституту сприяє з'ясування її специфічних рис, до яких належать: соціально значущі функції дозвілля, підпорядковані як особистісним, так і суспільним потребам; форми закладів дозвілля, їх певна організація і становище в суспільстві; групи осіб, які професійно забезпечують функціонування культурнодозвілдової системи, певний статус цих осіб у суспільстві; регулятори функціонування дозвіллових закладів, суб'єктів та об'єктів дозвілдової діяльності (законодавчі і нормативні акти, кваліфікаційні характеристики, контрольні установи); використання дозвілля як механізму соціалізації особистості, запобігання соціально небажаних видів поведінки.

Розвиток українського суспільства супроводжується оновленням його інституційної структури, формуванням нових соціальних інститутів. Характерним проявом цього процесу стає трансформація дозвілля. У постіндустріальному суспільстві інститут дозвілля стає важливим елементом соціальної структури. Він забезпечує організацію та регулювання діяльності індивідів, сприяє сталості культурних відносин між різними соціальними групами і спільнотами.

В соціології інститут дозвілля визначають як певну систему соціальних відносин; як сукупність соціальних норм і культурних зразків; як відповідні форми культурної поведінки; узвичаєну мережу установ, що відповідають соціальній структурі суспільства. Незважаючи на багатоманітність теорій, характерним елементом його становлення вважається формалізація соціальних відносин, тобто виокремлення та стабілізація певних форм культурної діяльності.

Під час опрацювання *третього питання* необхідно звернути увагу, що вивчаючи дозвілля як соціальний процес, соціологія вільного часу і дозвілля особливу увагу надає феномену культурно-дозвілдової діяльності. На початку ХХІ століття головною метою формування сучасного культурного дозвілля в Україні стає утвердження і розвиток національної системи культурно-дозвілдової діяльності, як однієї з головних складових національнокультурного оновлення. Основними соціально обґрунтованими принципами організації культурно-дозвілдової діяльності визначаються: гуманізація змісту виховного компоненту дозвілля, яка ґрунтується на загальнолюдських цінностях, правах людини, забезпеченні їх захисту, створенні умов для розвитку особистості, забороні пропаганди насильства та розпусти; орієнтація та розвиток особистості, як основної цінності суспільства; національна спрямованість

змісту і форм діяльності; децентралізація та демократизація дозвілля; рух від стандартизації та уніфікації до строкатості та багатобарвності форм дозвілля; врахування в організації, змісті дозвілля регіональних та місцевих особливостей, традицій, звичаїв, обрядів та їх оновлення; безперервність і наступність форм дозвілля упродовж усього життя особистості, як засобу її соціалізації; єдність зусиль держави, політичних та громадських організацій, сім'ї, інших соціальних інститутів у справі організації змісту дозвілля молоді; модернізація, оновлення технології, форм і методів роботи з урахуванням досягнень світового досвіду; забезпечення розвитку і підтримки ініціативи, добровільності, самоорганізації дозвілля; соціальна допомога та підтримка молоді в організації дозвілля; пріоритет духовності; естетизація всіх заходів, поєднана з моральністю.

Культурно-дозвіллева діяльність розглядається як засіб соціалізації особистості, процес якої триває все життя, набуває особливої ефективності в умовах функціонування культурно-дозвіллевої системи, і базується на принципі безперервності та наступності форм дозвілля. Теоретичні дослідження культурно-дозвіллевої діяльності спрямовані на вивчення дозвілля як єдиного цілого, єдиної соціально культурної системи. Вивчаються окремі підсистеми дозвілля, частини цілого глобального явища – соціальні процеси (розвиток народної творчості, інформаційнопросвітницької та рекреаційної діяльності); соціальні організації (клубні, бібліотечні, музейні заклади); соціальні спільноти (любительські об'єднання, самодіяльні колективи), узагальнена особистість (учасник самодіяльного клубного колективу, потенційний та постійний відвідувач культурнодозвіллевих закладів) тощо.

Четверте питання семінарського знання присвячене актуалізації питання регулювання та організації вільного часу. Регулювання вільного часу має об'єктивний характер, є складовою частиною організації життя суспільства і людини. Проте коли завдання регулювання та організації робочого часу порівняно широко розглядається в науковій літературі, то проблеми регулювання і організації вільного часу є порівняно новими. Регулювання вільного часу можна визначити як процес цілеспрямованого впливу на нього з метою розширення меж, створення умов для вдосконалення його структури і змісту відповідно до постійно зростаючих виробничо-технічних і соціальних вимог до людини. Регулювання вільного часу має бути обґрунтованим, враховувати наявні ресурси і реальні можливості, ґрунтуватись на таких принципах, як диференційованість, послідовність, спадкоємність і безперервність, скоординованість, всебічність, плановірність та ін.

Суспільне регулювання використання вільного часу особи – це передусім забезпечення об'єктивних умов для прояву активності людини, знаходження оптимальних форм впливу на вільний час, цілеспрямоване формування потреб, інтересів, ціннісних установок особи. Суспільне регулювання вільного часу можливе через систему взаємодіючих певним чином соціально-економічних, правових, нормативно ціннісних та ідейновиховних засобів

При підготовці до *п'ятого питання* варто звернути увагу на актуальність в сучасних умовах проблеми самоменеджменту вільного часу – розробки певних

прийомів і методів (технології) індивідуального освоєння вільного часу, його організації. В системі самоменеджменту вільного часу певне значення має впровадження людиною планування використання свого вільного часу. Планування реального (хронологічного) часу своїх дій на майбутнє є стратегією активного перетворення вільного часу в умову свого розвитку, реалізації своїх життєвих цілей. Ті або інші види людської діяльності можуть здійснюватися з різним ступенем інтенсивності.

На основі параметрів активності особи, а також деяких її загальних характеристик можна виділити чотири типи саморегуляції вільного часу: творчо-перетворюючий – людина здійснює регуляцію свого вільного часу, пов'язуючи його з розв'язанням важливих життєвих планів; споглядально-пролонгований – людина пасивно ставиться до свого вільного часу, без чіткого його регулювання; функціонально-діючий – людина активно організовує свій вільний час лише в окремі періоди своєї життєдіяльності або лише при здійсненні окремих видів діяльності; стихійно-буденний тип – людина перебуває у полоні стихії, часу, не спроможна організувати в певній послідовності дозвілля і більш піднесену діяльність, пасивна в регуляції свого вільного часу.

Питання цільових виступів

1. Яким чином можна досягти самоменеджменту вільного часу? Чи потрібно цьому вчитися?
2. Таймменеджмент у житті пересічного громадянина.
3. Здоровий спосіб життя і дозвілля.
4. Проблеми вільного часу.
5. Чому, на вашу думку, значення вільного часу зростає з розвитком суспільства?
6. У чому полягають позитивні і негативні сторони збільшення обсягу вільного часу?
7. Яке місце посідає освіта у системі вільного часу?
8. Чи не є збільшення обсягу вільного часу зменшення значимості праці і робочого часу у суспільстві?
9. Що краще для людини: багато неорганізованого вільного часу чи мало вільного але добре організованого часу?

Теми рефератів

1. Вільний час як структурний компонент суспільного часу.
2. Поняття вільного часу, його структура та елементи.
3. Самоменеджмент вільного часу: за і проти.
4. Вільний час у суспільстві споживання.
5. Таймменеджмент.
6. Феномен гри як соціальний механізм індустрії масової культури.
7. Проблеми дозвілля в умовах нової соціокультурної реальності в Україні: сучасні форми та зміст дозвілля.

Література

1. Бабенко Ю. А. Вільний час і дозвілля української молоді в умовах нової соціокультурної реальності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 2. С. 74–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_2_21
2. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
3. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
4. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
5. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія вільного часу та дозвілля» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня зі спеціальності 054 «Соціологія» за освітньо-професійною програмою «Соціологія» / Укл.: Мачуліна І. І. Кам'янське : ДДТУ, 2017. 68 с. URL: <https://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/15/7-15-kl92.pdf>
6. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>
7. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри : монографія / за ред. Л. Г. Скокової. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 295 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/monografiya21_04_22.pdf
8. Сушицька І. М. Особливості дозвіллевої культури сучасної української сім'ї. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 4. С. 126–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_4_27
9. Титаренко О. О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>
10. Яремчук С. С. Соціологія : навч. посібник. 3-тє вид., випр. і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 240 с. URL: <https://cutt.ly/9wjKZgsl>

Тема № 13. Соціологія глобальних проблем сучасності

Семінарське заняття. Соціологія глобальних проблем сучасності

Навчальна мета заняття: ознайомлення з методологічними засадами аналізу та прогнозування динаміки розвитку глобальних процесів, основними особливостями і наслідками глобалізації та можливими шляхами та альтернативами вирішення глобальних проблем.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Глобалізація як тенденція розвитку людства. Сутність глобалізації, її ефекти, етапи, її позитивні та негативні наслідки, економічна та культурна глобалізація.
2. Глобальні проблеми сучасності: поняття, групи, варіанти вирішення.
3. Проблема миру та роззброєння в сучасному глобальному просторі. Міжнародний тероризм.
4. Соціальне прогнозування глобальних проблем людства та методи їх вирішення.
5. Глобалізаційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток України.

Методичні вказівки

При підготовці до *першого питання* варто звернути увагу на питання глобалізації соціальних відносин як особливості XX століття. Глобалізація є порівняно новою і найвищою стадією розвитку давно відомого процесу інтернаціоналізації (транснаціоналізації) численних аспектів суспільного життя. Вона відображає об'єктивний процес активізації взаємопроникнення та взаємозалежності сучасних соціально-економічних і суспільно-політичних процесів у світовому масштабі, які не лише долають національні бар'єри, а й поєднують на перший погляд несхожі й різновекторні явища.

Термін «глобалізація» епізодично застосовувався впродовж багатьох десятиліть, проте лише на початку 80-х рр. він став фігурувати як базовий елемент різних концептуальних побудов. Серед багатьох визначень дефініцій цього явища найбільш вдалим, на нашу думку, є злиття трьох в одне: глобалізація – це «вища на даний момент фаза інтернаціоналізації (інтеграції) економіки і політики, а в зародковому стані – і культури» (В. Пефтієв, В. Черновська), яка першочергово проявляється в процесах гомогенізації і суверенізації (К. Ейк) а також «у зростаючій взаємозалежності різних суспільств» (Г. Ділігенський).

Необхідно розглянути проблему співвідношення «суспільство – людина».

Звернути увагу на глобалізацію як прояв нерівномірності розвитку регіонів; глобальну нерівність; вплив транснаціональних корпорацій на соціальні процеси у світі.

При підготовці до *другого питання* варто розглянути відображення

міжнародної економічної інтеграції в соціальних відносинах, питання недержавної діяльності; універсальні моральні принципи (відповідальність перед майбутніми поколіннями, захист середовища проживання людей, альтруїзм, породжений почуттям взаємного інтересу і визнанням гідності та цінності людської особистості). Звернути увагу на визнання і утвердження гуманізму як світогляду, в основі якого лежать інтереси людей, турбота про їх благо. Особливої уваги заслуговує питання етики людської солідарності.

Варто приділити особливу увагу визначенню глобальних проблем сучасності та необхідності сталого розвитку. Відповідно до досліджень науковців, виділяють наступну класифікацію глобальних проблем: 1) інтерсоціальні проблеми: проблема війни і миру, проблема подолання відсталості країн, що розвиваються, створення оптимальних умов для соціального прогресу всіх народів; 2) проблеми політичного та соціально-економічного змісту (існують в системі «людина-суспільство»), пов'язані з подоланням соціальних, політико-соціальних і соціально-економічних проблем; 3) проблеми системи «суспільство-природа»: водогосподарська проблема, енергетична проблема, сировинна проблема, проблема використання та охорони Світового океану, проблема освоєння космосу.

Розкрити особливості діяльності ООН та її структурних організацій, їх внесок в дослідження й вирішення глобальних проблем сучасності.

При підготовці до *третього питання* «Проблема миру та роззброєння в сучасному глобальному просторі. Міжнародний тероризм», необхідно особливу увагу звернути на передумови виникнення даних проблем; питання географії, причин та наслідків військових конфліктів, шляхи вирішення проблем. Також звернути увагу на питання тероризму, наркобізнесу, міжнародної злочинності.

Четверте питання передбачає аналіз усіх наявних глобальних проблем, соціальне прогнозування їх подальшого існування, прогнозування нових глобальних проблем та пошук варіантів вирішення існуючих.

Під час розгляду *п'ятого питання* варто звернути увагу на місце України в сучасній системі інтерсоціальних проблем; проблеми України в системах «людина-суспільство» та «суспільство-природа»; глобальна продовольча проблема та можливості країни у вирішенні даної проблеми на глобальному рівні. Варто усвідомити, що успішність інтеграції України в європейський і світовий економічний простір, здатність України реалізувати свій потенціал в умовах розгортання процесів глобалізації залежить від правильності вибору відповідної стратегії розвитку, що повинна базуватися на нових інноваційно-інтелектуальних підходах. Така стратегія повинна бути розроблена як для держави в цілому, так і для окремих регіонів країни, бути основою побудови і розвитку їхніх раціональних взаємин.

Питання цільових виступів

1. Які проблеми людства називаються глобальними? Які причини виникнення цих проблем?
2. У чому полягають особливості глобальних проблем сучасності?
3. Схарактеризуйте найголовніші («зовнішні» і «внутрішні») глобальні

проблеми сучасного людства. Порівняйте рівень гостроти цих проблем у світі та в Україні. Через які негативні явища проявляються ці проблеми у вашому регіоні? Що вже робиться і що, на вашу думку, потрібно зробити для подолання цих явищ?

4. Поясніть, чому лише спільними зусиллями народи Землі можуть розв'язати глобальні проблеми?
5. Яка загальна характеристика демографічної ситуації у світі та в Україні?
6. Основні причини зниження народжуваності в Україні.
7. За допомогою яких основних демографічних показників можна оцінити суспільне здоров'я населення?
8. Що таке середня тривалість життя людини?
9. Що таке народжуваність? Які основні причини зниження народжуваності?
10. Які основні причини смертності працездатного населення?
11. Як ви розумієте вираження: «Людство може вирішити глобальні проблеми, але йому може не вистачити часу...?»

Теми рефератів

1. Соціально-демографічний стан України: характеристика, проблеми та перспективи.
2. Поняття глобальних проблем сучасності.
3. Інформаційна втома.
4. Ігроманія.
5. Загострення глобальної продовольчої кризи: причини й наслідки.
6. Екологічна криза як одна з найгостріших проблем сучасності.
7. Роль біоетики у вирішенні глобальних проблем сучасності.
8. Сталий розвиток світу: необхідність і можливість.
9. Цілі сталого розвитку.

Література

1. Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українське суспільство : матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н. В. Паніної / За наук. ред. Є. І. Головахи, О. Г. Стегнія, О. О. Максименко. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 170 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/library/global_and_local_crises.pdf
2. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
3. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
4. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
5. Книш М., Котик Л. Глобальні проблеми людства: навч. посібник. Львів : ПростірМ, 2021. 130 с. URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/07/Kotyck-Knysh-Globalni_problemy_liudstva-book.pdf
6. Кононенко О. Ю. Актуальні проблеми сталого розвитку: навчально-

методичний посібник. К. : ДП «Прінт сервіс», 2016. 109 с. URL: https://geo.knu.ua/old/images/doc_file/navch_lit/posibnik_Kononenko.pdf

7. Кравченко Т. О. Технології, які змінюють суспільство. Суспільство, що трансформує етику (філософський аналіз). Молодий вчений. 2017. № 3 (43). С. 38–44. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/3/10.pdf>

8. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>

9. Основи політичної соціології : навчальний посібник для студентів соціогуманітарних спеціальностей / М. А. Безносів, Т. М. Дублікаш, А. Д. Литовченко та ін. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 252 с. URL: <http://socio.karazin.ua/resources/7076709d4b1faf34276aaffdb5f6186f.pdf>

10. Пономаренко Т. О. Філософський аналіз значення інформаційно-мережевої парадигми в осмисленні суспільства ризику на шляху до стійкої форми його розвитку. *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка ; [редкол.: Н. В. Кочубей, В. А. Косяк, Є. О. Лебідь та ін.]. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. № 2 (18). С. 25–33. URL: <https://cutt.ly/hwjKhGK9>

11. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри : монографія / за ред. Л. Г. Скокової. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 295 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/monografiya21_04_22.pdf

12. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2020. 344 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18268/1/Monokol_8.pdf

13. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

14. Цілі сталого розвитку. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>

15. Яремчук С. С. Соціологія : навч. посібник. 3-тє вид., випр. і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 240 с. URL: <https://cutt.ly/9wjKZgsI>

3. Рекомендована література

Основна

1. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
2. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: <https://cutt.ly/ewjKdj9R>
3. Інструменти громадської участі в Україні : навч.-метод. посіб. / А. Є. Лебідь, М. С. Назаров. Суми : Сумський державний університет, 2020. 73 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/91403/1/Posibnik_instrumenty.pdf
4. Історія соціології: навчальний посібник / За ред. І. П. Руценка. Х. : ТОВ «Планета-Прінт», 2017. 442 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/161792211.pdf>
5. Комплексні вимірювальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності : монографія / Є. Головаха, С. Дембіцький, Н. Паніна та ін.; за наук. ред. Є. Головахи та С. Дембіцького. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 405 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/library/kompleksni-vimiryuvalni-instrumenti-v-sociologichnih-doslidzhennyah.pdf>
6. Кравченко Т. О. Соціологія : курс лекцій. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017. 223 с.
7. Купрій Т. Г. Соціологія освіти : навчальний посібник. К. : Видавництво «Логос», 2014. 304 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4497/1/T_Kupriy_SO_IS.pdf
8. Людина в складному світі / за ред. Н. В. Кочубей, М. О. Нестерової; вступне слово В. П. Адрущенко. Суми : Університетська книга, 2017. 357 с. URL: http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/humen_2017_.pdf
9. Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. 368 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/OMND.pdf
10. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І. Сидоренко та ін.; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Methodol.pdf>
11. Соціологія : підручник / М. П. Козирев. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 656 с. URL: <https://cutt.ly/UwjKf80D>
12. Соціологічні та політологічні студії : підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. професора А. С. Лобанової. К. : Каравела, 2018. 520 с. URL: <https://cutt.ly/MwjKfPzW>
13. Соціологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. 2-ге вид., доопр., доп / за заг. ред. В. І. Докаша. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. 448 с. URL: <http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Soc.%20kafedr.%20posibnyk.pdf>
14. Титаренко О. О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>
15. Шостак І. В. Анкетування : методичні рекомендації щодо організації

та проведення соціологічного дослідження. Острог, 2021. 40 с. URL: https://eprints.oa.edu.ua/8593/1/Anketuwanie_metodyczka.pdf

16. Яремчук С. С. Соціологія : навч. посібник. 3-тє вид., випр. і доп. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 240 с. URL: <https://cutt.ly/9wjKZgsI>

Додаткова

1. Антонова В. Ю. Соціокультурна трансформація буття українського етносу в умовах європейської інтеграції та сучасної глобалізації. *Філософія. Культура. Життя* : міжвуз. зб. наук. пр. / Ун-т митної справи та фінансів. Дніпропетровськ, 2016. Вип. 43. С. 5–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkzh_2016_43_3

2. Бабенко Ю. А. Вільний час і дозвілля української молоді в умовах нової соціокультурної реальності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2013. № 2. С. 74–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkm_2013_2_21

3. Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? Посібник-довідник для громадських активістів та всіх зацікавлених. К. : Дух і Літера, 2015. 380 с., з іл. URL: https://dodmc.dn.ua/images/stories/Biblioteka/sho_varto_znati_pro_sociologiyi_ta_socialni_doslidzh.pdf

4. Гарасимів Т., Базарник М. Методологічна дилема дефініції «соціалізація» у філософсько-правових концепціях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* Львів, 2016. № 855. С. 158–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_25

5. Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українське суспільство : матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н. В. Паніної / За наук. ред. Є. І. Головахи, О. Г. Стегнія, О. О. Максименко. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. 170 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/library/global_and_local_crises.pdf

6. Денєжніков С. С. Методологія форсайту в науковому прогнозуванні майбутнього. *Філософія науки: традиції та інновації.* 2015. № 1(11). С. 108–117. URL: <https://cutt.ly/twjKg6PH>

7. Історико-теоретичний аналіз дослідницьких програм в соціології : колективна монографія / В. Резнік, В. Степаненко; за заг. ред. В. Резніка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 249 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/library/2022-istoriko-teoretichnij-analiz-doslidnickih-program.pdf>

8. Камінська Н.В. Забезпечення гендерної рівності: проблеми теорії та практики. Київ : КНТ, 2019. 280 с. URL: https://tnpu.edu.ua/vyhovna%20robota/2020%20final/Zbirnyk%20tez_Gender.pdf

9. Книш М., Котик Л. Глобальні проблеми людства: навч. посібник. Львів : ПростірМ, 2021. 130 с. URL: https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/07/Kotyky-Knysh-Globalni_problemy_liudstva-book.pdf

10. Комплексні вимірювальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності [Є. Головаха, С. Дембіцький, Н. Паніна та ін.]; за наук. ред. Є. Головахи та С. Дембіцького.

Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 405 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/library/kompleksni-vimiryuvalni-instrumenti-v-sociologichnih-doslidzhenniyah.pdf>

11. Кононенко О. Ю. Актуальні проблеми сталого розвитку: навчально-методичний посібник. К. : ДП «Прінт сервіс», 2016. 109 с. URL: https://geo.knu.ua/old/images/doc_file/navch_lit/posibnik_Kononenko.pdf

12. Кравченко Т. О. Становлення цінностей сучасної людини в добу інформаційно-мережевого суспільства. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2014. № 2(10). С. 151–161. URL: <https://cutt.ly/IwjKUXHK>

13. Кравченко Т. О. Технології, які змінюють суспільство. Суспільство, що трансформує етику (філософський аналіз). Молодий вчений. 2017. № 3 (43). С. 38–44. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/3/10.pdf>

14. Кубальський О. Н. Демократизація науки і суспільства у глобальних умовах соціальної турбулентності. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2023. Вип. 1 (177). С. 27–37. URL: <https://cutt.ly/cwjKhchn>

15. Лебідь А. Є., Тимофеева Т. Концепція справедливого повстання: концептуалізація, легалізація та легітимація природного права. *Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції* : матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції (м. Суми, 18 червня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 122–126. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/88621/1/Lebid%20legitimation.pdf>

16. Лебідь А., Гірман О. Гендерний моніторинг активності громадянського суспільства в Україні. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : матеріали IX Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників (15–16 квітня 2021 р., м. Суми). Суми : Сумський державний університет, 2021. С. 303–308. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/84710/1/Lebid_doslidzhennia.pdf

17. Маєрчик М., Марков І., Одинець С. У пошуках соціальної антропології в Україні. *Народознавчі зошити* : наук. журн. / Нац. акад. наук України, Ін-т народознавства Нац. акад. наук України. Львів, 2015. № 6. С. 1257–1261. URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2015-6/4.pdf>

18. Мороз Є. О. До проблеми окреслення міждисциплінарних меж соціології та соціальної антропології. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ф-т соціології, Ф-т психології. Київ, 2014. Вип. 3. С. 6–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2014_3_3

19. Основи політичної соціології : навчальний посібник для студентів соціогуманітарних спеціальностей / М. А. Безносів, Т. М. Дублікаш, А. Д. Литовченко та ін. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 252 с. URL: <http://socio.karazin.ua/resources/7076709d4b1faf34276aaffdb5f6186f.pdf>

20. Пандемія COVID-19 в Україні: соціальні наслідки / за наук. ред. В. П. Степаненка. Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2021. 406 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/covid.socialni-naslidki-fin-2021.pdf>

21. Перевесники Незалежності. Силуети покоління у часі та подіях : колективна монографія / Макеєв С. (ред.), Коваліско Н. (ред.). Київ : Інститут

соціології НАН України, 2022. 299 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/library/maket-makeev-dlya-tipografii.pdf>

22. Підходи до класового аналізу / За ред. Е.О. Райта. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. 287 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/rajt-red.-zmist-i-vstup.pdf>

23. Пономаренко Т. О. Існування людини в умовах «соціального канібалізму»: виклики сучасності (філософсько-аксіологічний аналіз). *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал / МОН України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка ; [редкол.: М. М. Ведмедєв, В. С. Бугрій, І. О. Снегірьов та ін.]. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. № 1 (19). С. 65–78. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/8365/1/ponomarenko.pdf>

24. Пономаренко Т. О. Філософський аналіз значення інформаційно-мережевої парадигми в осмисленні суспільства ризику на шляху до стійкої форми його розвитку. *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал / Міністерство освіти і науки України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка ; [редкол.: Н. В. Кочубей, В. А. Косяк, Є. О. Лебідь та ін.]. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. № 2 (18). С. 25–33. URL: <https://cutt.ly/hwjKhGK9>

25. Попович О. В. Процес соціалізації та процес інкультурації. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. Харків, 2016. Вип. 46 (2). С. 170–182. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2016_46\(2\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2016_46(2)_19)

26. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри / за ред. Л. Г. Скокової. Київ: Інститут соціології НАН України, 2021. 295 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/monografiya21_04_22.pdf

27. Сердюк О. О. Молодь та наркотики – 2021 : результати моніторингу залежної поведінки серед молоді м. Харків 1995–2020 років та студентського модуля Українського лонгітюдного дослідження (ULS+) : монографія / Сердюк О. О., Бурлака В. В., Даниленко Г. М., Бобро Н. В., Базима Б.О., Щербакова І. В. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. 92 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/075eab33-7026-4cdc-9efb-ac56dc273a62/content>

28. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму/ О. Г. Злобіна, М. О. Шульга, Л. Д. Бевзенко та ін.; за наук. ред. О. Г. Злобіної. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. 276 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/leshch-socio-psy-factors-a5-16-01-2017.pdf>

29. Соціологічне метатеоретизування: історія та сучасність / За заг. ред. В. Резніка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. 506 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/2019-sociologichne-metateoretizuvannya.pdf>

30. Степанов В. Ю. Соціокультурний простір сучасності. *Вісник Харківської державної академії культури*. Харків, 2014. Вип. 43. С. 104–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2014_43_15

31. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко

та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2020. 344 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18268/1/Monokol_8.pdf

32. Ханстантинов В.О. Філософія науки : курс лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2017. 188 с. URL: <https://cutt.ly/HwjKjeBO>

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/>
2. Інститут демографії і соціальних досліджень імені В. М. Птухи НАН України. URL: <http://www.idss.org.ua>
3. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Соціологія. Соціальна робота. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/98>
4. Соціальні виміри суспільства (збірники наукових праць). URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/socialni-vimiri-suspilstva/>
5. Публікації Інституту соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/publications>
6. Sociology Lens Insights (англійською мовою). URL: <https://www.sociologylens.net/>
7. International Sociological Association (англійською мовою). URL: <https://www.isa-sociology.org/en>
8. European Sociological Association (англійською мовою). URL: <https://www.europeansociology.org/home>
9. Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, м. Київ). URL: <https://razumkov.org.ua/sotsiologii/pres-relizy>
10. Цілі сталого розвитку. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>
11. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва (Інфографіка). URL: <https://dif.org.ua/category/infographics>